

a rytmické kvality slovenčiny vo vlastných prednáškach, v ktorých sa podľa súčasníkov prejavoval ako skvelý recitátor a rečník.

4.1. Správnu (spisovnú) výslovnosť pokladá Krčméry za abecedu javiskovej reči a píše: „*Spisovný jazyk je kultúrnym produktom. Sám má rozličné zložky: slovník, gramatiku, syntax a praktickú fonetiku. Prvé tri zložky v divadelnom umení týkajú sa spisovateľa, štvrtá, praktická výslovnosť, herca... Ak ako režisér nevieš správne po slovensky vyslovovať samohlásky, spoluhlásky, mäkkčif, dĺžiť a prízvukovať, alebo sa nauč, alebo zver kontrolu výslovnosti niekomu, ktorý sa do nej rozumie...*“ (Kapitola o deklamácii. In: Výber z diela VI. Bratislava, Tatran 1973, s. 221—222).

Prí samohláskach si všima nesprávne otvorenú alebo zatvorenú výslovnosť pod vplyvom maďarčiny (*a* namiesto *e*, *ia* nam. *ie*, *o* nam. *a*, *ä* nam. *a*). O dvojhláskach sa vyjadruje napr. takto: „*ia'* je nie mäčkíaca samohláska (braťa) ani nie dvojhláska zložená z jednej krátkej (*i*) a z jednej dlhej (*á*) samohlásky, ale dvojhláska je zložená z dvoch krátkych samohlások, ktoré len ako také vydávajú metrickú dĺžku dvojhlásky. (c. d., s. 223) Opravuje aj výslovnosť dvojhlásky *ö*, ktorá sa nemá vyslovovať ako *ó*, *uó*, *vo* alebo *vó*. Bifonematické spojenie *o + u* pokladá za dvojhlásku, ale upozorňuje na nesprávnu výslovnosť *-ov*, *-of*, *-óu*. Krčméryho zaujala aj nespisovná výslovnosť „polosamohlások“ *r*, *ř*, *l*, *ḷ* (*sřna*, *tvřdy*, *pelny* m. *srna*, *tvrdý*, *plný*) a spoluhláskových skupín: „*Keď sa mnoho spoluhlások zbíha, treba ich správne rozčleňovať, artikulovať!*“ (tamže) Inštruktívne sú i poznámky o kvantite a mäkkosti v slovenskej spisovnej výslovnosti. Ako dokazujú súčasné hodnotenia, veľmi veľa Krčméryho poznámok o výslovnosti v javiskovej reči z dvadsiatych rokov si zachováva svoju aktuálnosť (porov. Horák, 1975).

4.2. O prízvuku píše Krčméry na viacerých miestach. Okrem citovaných príspevkov uvedieme aspoň najdôležitejšie: Slovenská poetika. SP, 38, 1922, s. 189—190. — Prozódia štúrovských básnikov. SP, 47, 1931, s. 102—120. — Prozodická poznámka. Slovenské smery, 1, 1933/1934, s. 408. Krčméry konštatuje, že slovný prízvuk v slovenčine sa zreteľne vyráža vždy na prvej slabike slova, keď je slovo vyslovené samostatne. V kritike Weingartovho a Trávníčkovho názoru, že v Turci a na Orave sa prízvukuje predposledná slobika slova (*do kostola*, *opitý*, *dobrota*), poznamenáva, že iba „*vo svete so zmyslom akcentáciou a melódiou počuješ často: ,ale veď ten človek bol opitý!*“ ale spýtaj sa: *Aký bol? Odpovedia ti: Opitý*“ (SP, 38, 1922, s. 189—190). Krčméry teda správne vybadal, že presúvanie hlavného prízvuku na predposlednú slabiku slova je možné iba vo vetnej súvislosti (dôraz) — v expresívnych vetách, čo sa potvrdzuje aj v súčasnej slovenskej jazykovednej literatúre (Štraus — Sabol, 1968). Hoci si uvedomuje,

že pri prízvuku sú ťažkosti s predložkami, a odporúča prízvukovať jednoslabičné predložky *do, na, za, pre* atď. s nasledujúcim slovom, pričom poznamenáva, že „*uličná reč i dedinská sa proti tomu prehrešuje*“ (Kapitola o deklamácii, s. 224), predsa len dospieva k poznatku, že vetný prízvuk „*celkom určite sa prenáša vše z predložky (i predpony) na koreň slova, zo slova zas na jednoslabičný prívlastok (zlý orech, mdlý človek a pod.)*“ (SP, 38, 1922, s. 190). Š. Krčméry však na rozdiel od M. Rázusovej-Martákovovej (Ondrejovič, 1976) pokladal prízvukovanie každej slabičnej predložky v spisovnom jazyku za pravidlo napriek tomu, že mu odporovala situácia v nárečiach i v mestskej reči. Upozornili sme už, že „počul“ síce prízvukovanie slabičnej predložky mimo spisovného jazyka, ale tento fakt mu nebol ako Martákovovej konštruktívnym východiskom. Krčméryho postoj k spomenutým otázkam však nebol dogmatický, naopak — očakáva ich ďalší výskum: „*Viem ja v námietkach, ktoré sa tu stavajú na obranu našich prozodických pravidiel. Jednak tvrdím, že netreba sa ich báť a hodno účtovať s nimi*“ (SP, 38, 1922, s. 190). A práve toto „účtovanie“ začala M. Rázusová-Martáková.

4.3. Pozoruhodné je aj Krčméryho naznačenie zložitej intonačnej problematiky viet v spisovnom jazyku: „*Zo stanoviska vetrnej melódie nestačí totiž hovoriť o vetách oznamovacích, tázacích a rozkazovacích ako vo väčšine našich gramatík, ale môže sa hovoriť rovnakým právom o vetách chváliacich i haniacich, lákajúcich i odpudzujúcich, obdivujúcich i výsmešných, dôverujúcich, nedôverčivých, povzbudzujúcich i hroziacich, útočných i obranných, víťazných i rezignujúcich, prosiacich, lkajúcich, kajúcich, žalujúcich a nadto ešte citove zložitých, kombinovaných*“ (Melódia vety a prízvuk v slovenčine. SP, 48, 1932, s. 482).⁴

Krčmérymu patrí zásluha, že upozornil na informačnú komplexnosť reči aj v prípade, keď sa berie do úvahy iba zvuková informácia, ktorá obsahuje stavy hovoriaceho a jeho postoj k obsahu výpovede.

5. Záver. Týmto príspevkom sme chceli ukázať, že v prvom dvadsiatročí nášho storočia sme mali spisovateľov, ktorí sa veľmi zodpovedne a s primeranou lingvistickou erudovanosťou zaoberali jazykovednými otázkami a venovali značnú pozornosť i praktickým problémom spisovnej reči. Ich príspevky v mnohom ohľade majú čo povedať aj dnes. Naším cieľom bolo upozorniť na tieto zložky v tvorbe Š. Krčméryho, lebo patril k takýmto spisovateľským osobnostiam.

⁴ K tomu porov. konštatovanie A. Kráľa [Z problematiky intonácie. Kultúra slova, 9, 1975, s. 302]: „*Preto vieme povedať, aké sú základné triedy (typy) melódických schém istých druhov viet a súvetí (...). Nevieme však s takou presnosťou a tak podrobne ako v segmentálnej časti povedať, aký intonačný priebeh musí mať ktorákoľvek výpoveď v spisovnom jazyku.*“

KULTURA SLOVA

Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu

Orgán
Jazykovedného ústavu
Eudovíta Štúra
SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíkova, Valéria Be-
táková, Gejza Horák, Ján Ho-
recký, Ján Kačala, Ivan Masár,
Ján Matejčík, Ján Oravec, Kon-
štantín Palkovič, Matej Pova-
žaj, Jozef Ružička, Ján Sabol,
Elena Smiešková, Milan Urban-
čok

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepkova 28

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 11 — ČÍSLO 10

OBSAH

OBSAH

HORECKÝ, J.: Vzťah jazykoved- nej terminológie k termino- lógii iných vedných odborov	321
PUCI, J.: Tvorenie jazykoved- ných termínov pomocou polo- afixov	325
MASÁR, I.: O definícii termínu v terminologickom slovníku	329
ORAVEC, J.: Konkurencia aku- zatívnych a datívnych väzieb	335
TVRDOŇ, E.: Štefan Krčméry a slovenčina	341
MAJTÁN, M.: Slovná zásoba z okruhu získavania kultúrnej pôdy v slovenských terén- nych názvoch (II. časť) . .	348
Základné názvy z fyziky . . .	352

Rozličnosti

Môžu byť výsledky úspešné alebo úspešnejšie? J. Ho- recký	358
Vlastnonožne. M. Považaj	357
Pentáda. J. Jacko	357

Správy a posudky

Vynikajúci zborník statí o Jan- kovi Kráľovi. J. Ružička	358
Slovenský preklad Poľovníctva J. Kačala	359

Spytovali ste sa

Zastupiteľský — zastupiteľný. E. Rísová	362
Slankastý. G. Horák	363

Napísali ste nám

Výslovnosť a skloňovanie názvu <i>Sevilla</i> v spisovnej sloven- čine. L. Dvonč	365
Obsah 11. ročníka	366
Index 11. ročníka M. Pova- žaj	369

Vzťah jazykovednej terminológie k terminológii iných vedných odborov

JÁN HORECKÝ

Pri posudzovaní terminológie, jej dnešného stavu a vývinu, treba brať do úvahy obidve stránky termínov, formálnu i obsahovú. Najmä pri historickom aspekte sa ukazuje, že obsahová stránka podlieha rýchlejšie a častejšie zmenám, predovšetkým vďaka tomu, že formálne ten istý termín podlieha rozličným interpretáciám podľa jednotlivých lingvistických smerov i podľa jednotlivých lingvistov. Treba však povedať, že vzťah medzi obsahom a formou termínu nemožno pokladať za dialektický, a teda nemožno ani povedať, ktorá z uvedených dvoch stránok termínu je prvotná, resp. základná. Podobne ako medzi zvukovým obalom a faktom objektívnej reality nie je priamy vzťah, ale vzťah sprostredkovaný cez pojmovú oblasť, aj v terminológii sa pomenovanie (zvukový obal) nevzťahuje priamo na nejaký reálny objekt, ale na pojem. Preto sa aj vo všeobecne prijímanej definícii termínu zdôrazňuje, že termín je pomenovanie pojmu v sústave pojmov daného vedného odboru. Druhou časťou definície sa vyjadruje, že „význam“, interpretácia termínu závisí od jeho miesta v sústave, lebo aj pojem dostáva konkrétnu interpretáciu až v sústave pojmov daného vedného odboru.

Pritom je známe, že aj mnohé základné termíny dostávajú odlišnú interpretáciu v jednotlivých školách. Stačí uviesť taký základný pojem fonológie, ako je *fonéma*, a aspoň jeho dve základné interpretácie: fonéma ako člen fonologického protikladu u N. S. Trubeckého a fo-

néma ako zväzok dištinkívnych príznakov u R. Jakobsona (pritom zase varíruje aj interpretácia pojmu *dištinkívny príznak*).

Niekedy sa takáto variabilnosť a nejednotnosť chápania pojmov vyčíta ako nedostatok teórie, ako zbytočné novátorstvo. Ale treba vidieť aj druhú stránku: úsilie lepšie pochopiť a vysvetliť takéto pojmy, alebo aspoň lepšie opísať jazykovú realitu. Istá dynamickosť je vlastne predpokladom vývinu vednej oblasti aj vo vede vôbec.

Podobne ako v iných vedách i v jazykovede sa mnohé základné pojmy kryštalizujú len postupne. Stačí uviesť klasický vývin pojmu a termínu *pád*. Pôvodný grécky názov *ptosis*, prevzatý vlastne metaforicky z vrhu kocky (platí tá hodnota, ktorá padne), poukazuje na to, že sa ním rozumel akýkoľvek slovný tvar. Až v latinskej gramatike sa obmedzil na slovné tvary substantíva a tak prešiel do európskej jazykovednej tradície. V novšej teórii sa síce *pád* (*casus, case*) používa len v súvislosti s podstatným menom, ale napr. u Fillmora dostáva celkom novú interpretáciu podloženú azda aj tým, že angl. slovo *case* má aj iné významy než čisto lingvistický *pád*.

Možno v krátkosti povedať, že skúmať pojmový obsah jazykovedných termínov, jeho variácie a rozličné interpretácie znamená skúmať dejiny jazykovedného myslenia. To je dôležitá úloha, ale veľmi náročná. Preto sa vo svojich úvahách obmedzíme len na skúmanie formálnej podoby termínov, pravda, s nevyhnutnými ohľadmi na ich interpretáciu najmä z hľadiska vzťahu k terminológii iných vedných odborov. Konkrétne pôjde o to, aké všeobecné tendencie možno zistiť pri preberaní nejazykovedných termínov do jazykovedy a pri preberaní jazykovedných termínov do iných vedných odborov.

V európskej vede bola dlhší čas komunikačným prostriedkom latinčina, s prebúdzajúcim sa národným vedomím sa začala pestovať veda v národnom jazyku. A pretože jazykoveda patrí k prvým vedným odborom, ktoré sa začali pestovať v národnom jazyku, možno práve na jej terminológii ukázať všeobecnú tendenciu dotvárať postupne národnú odbornú terminológiu. Pri tomto dotváraní sa jednak adaptovali latinské termíny, veľmi často sa kalkovali, jednak sa tvorili nové termíny z prostriedkov národných jazykov.

Poučný je tu nemecký príklad. Je známe, že J. Grimm preberal z latinčiny také termíny ako *konjugácia, deklinácia*, ale nové pojmy (ktoré neboli známe v latinskej gramatickej teórii) pomenúval domácimi slovami. Tak vznikli napr. názvy *Umlaut, Ablaut, Anlaut, Inlaut, Auslaut*. V slovanských jazykoch bola silnejšia tendencia kalkovať všetky základné termíny. Tak vznikli podoby ako *slovo, čas, meno* a pod.

Klasickým príkladom kalkovania terminológie je sústava pomenovania pádov:

gréčtina	latinčina	ruština	poľština	slovinčina
onomastiké	nominativus	imeniteľnyj	mianownik	imenovalnik
geniké	genitivus	roditeľnyj	dopeľniacz	rodilnik
dotiké	dativus	dateľnyj	celownik	dajalnik
aitiatiké	accusativus	viniteľnyj	biernik	tožilnik
	localis	predložnyj	miejscownik	mestnik
	instrumen- talis	tvoriteľnyj	narzędnik	orodnik

Z prehľadu vidieť, že prevažná väčšina pomenovaní je priamo kalkovaná z latinčiny (a tam, prirodzene, z gréčtiny). Ruština sa odchyľuje pri názve lokálu a inštrumentálu, kde je samostatné tvorenie. V poľštine je samostatné tvorenie, resp. dotváranie v názvoch *dopeľniacz*, *celownik*, *biernik* (motivácia ich syntaktickou funkciou). V srbochorvátčine a slovenčine sa domáce, kalkované názvy pádov neujali. V starších slovenských gramatikách síce možno nájsť kalkované názvy (napr. u A. Bernoláka *menující, plodní, davající, žalující, mestovní, nástrojní* alebo *tovarišni — sociativus*), ale tie sa neujali. V praxi sa používajú alebo pôvodné latinské názvy, alebo (najmä v staršom období) označenie číselným poradím: *prvý pád, druhý pád, tretí pád, štvrtý pád, šiesty pád, siedmy pád*. Kalkovanie jazykovedných termínov v ruštine a poľštine je pozoruhodné najmä preto, že tieto dva jazyky, ako je známe, neprešli etapou purizmu v období národného obrodzenia, preto sa v nich neprejavuje odpor k cudzím slovám. Ak sa v jazykovednej terminológii napriek tomu prejavuje silná tendencia proti cudzím slovám a sŕaha sa za kalkovaním, resp. samostatným napodobňovaním, je to značný stupeň izolácie od terminológie ostatných vedných odborov.

V súčasnej jazykovede však nepozorovať takéto izolačné tendencie. Tradičné domáce (kalkované) názvy sa síce naďalej používajú, ale popri nich sa čoraz častejšie používajú adaptované medzinárodné názvy, napr. *neurčitok — infinitív, podstatné meno — substantívum* v slovenčine.

Priamy vplyv iných vedných odborov sa prejavuje niekoľkými spôsobmi. Predovšetkým je to aplikovanie teórií a metód tzv. integratívnych vied, logiky a matematiky. V jazykovede sa aplikujú celé teórie s ich pojmovým aparátom, napr. teória množín, teória grafov. Terminológia týchto odborov má jazykovo vcelku národný charakter a ten sa zachováva aj pri preberaní do iných jazykov. Tak vznikajú rady ako *set — ensemble — Menge — množina — množstvo, arc — arc — Bogen — duga — hrana*. Niekedy sa však práve v slovanských jazykoch objavuje internacionalizmus, napr. *gap — trou — Lücke — interval — interval*.

Niekedy sa síce preberá pojmový aparát inej vedy (napr. teórie komunikácie), ale pre potreby jazykovedy sa mierne upravuje a zjednodušuje. Ostáva terminológia, ale pojmový obsah sa interpretuje inak. V slovenských jazykoch sa ponechávajú medzinárodné slová, ostatné sa kalkujú. Napr. *kód, kanál, ale nadbytočnosť, spätná väzba, vstup, výstup* v slovenčine.

S odlišnou interpretáciou prechádzajú do jazykovednej terminológie aj také termíny, ako *valencia, intencia, amalgamácia, prôjekcia*. Zdá sa, že tu nastáva istý metaforický posun.

Napokon treba spomenúť napodobňovanie niektorých prirodzených pojmov a spôsobov pomenúvania. Ide o také názvy ako *sentoid, predikátoid* analogicky s *ateroid, grupoid*, alebo aj o typ *semisentence, semi-grammatical*, ktoré sa však do slovenských jazykov spravidla kalkujú (*poloveta, pologramatický* a pod.).

Menej prípadov je takých, že sa preberá pôvodne jazykovedný termín a pojem (zrejme v inej interpretácii) do terminológie iných vedných odborov. Možno len okrajovo spomenúť také termíny ako *abeceda, slovo, slovník* v teórii počítačov.

Vo všeobecnosti sa však dá len veľmi ťažko dokazovať, že istý termín je prevzatý z iného vedného odboru, lebo mohol vzniknúť aj paralelne. Napr. jazykovedné termíny *morfológia, deklinácia, partikula* (častica) majú síce formálne zhodnú motiváciu (náuka o tvaroch, odklon, malá časť), ale netreba osobitne dokazovať, že *morfológia* v jazykovede a biológii má úplne odlišnú interpretáciu. Tento vzťah paralelnosti, nie odvodnosti sa veľmi dobre vystihuje lexikografickým spracovaním napr. v Slovníku slovenského jazyka, kde sa pri hesle *morfológia* podáva najprv všeobecný výklad „náuka o tvaroch“ a potom sa bez výrazného odlišenia (teda bez číslovania jednotlivých položiek, ktorým sa naznačuje, že ide o osobitný význam) uvádzajú interpretácie v botanike (náuka o stavbe rastlinného tela), biológii (náuka o tvaroch živého tela), geografii (náuka o tvaroch zemského povrchu) a gramatike (náuka o tvaroch ohybných slov, tvaroslovie). V iných slovníkoch by sa našlo aj iné spracovanie, ale uvedený spôsob dobre vystihuje skutočný stav.

Iná situácia je pri takých slovách ako *kôreň, kmeň*, ktoré sa používajú aj v bežnom jazyku. Tu sa odborné termíny pokladajú obyčajne za osobitné významy spracúvaného slova, a preto sa aj osobitne čísľujú. Napr. slovo *koreň* má v Slovníku slovenského jazyka takúto štruktúru:

1. spodná časť rastliny, obyčajne v zemi,
2. anat. časť orgánu, ktorou je pripojený k inému orgánu: koreň zuba, jazyka, nervu;

3. lingv. spoločný základ niekoľkých slov, ktorý už nemožno rozkladať;

4. mat. odmocnina, značka pre odmocninu.

Podobnú štruktúru, s odchýlkami týkajúcimi sa najmä počtu významov a ich poradia, možno nájsť aj v iných slovníkoch, ba aj v encyklopedických slovníkoch. Napr. v encyklopedickom slovníku Britanica sa „biologický“ význam slova *root* rozčleňuje na viacero významov, ale používanie slova *root* v jazykovede a v matematike sa uvádza v osobitných položkách.

Z lexikografického a encyklopedického spracovania uvedených slov nemožno vyvodzovať závery pre terminologický a pojmový aparát jednotlivých vedných odborov. Poukazuje sa ním na fakt, že mnohé termíny vznikli použitím slova z bežného jazyka. Vôbec sa nerieši otázka vzájomného vzťahu terminológie v jednotlivých uvádzaných vedách. Ak sa uvádzajú odborné termíny v istom poradí, tým sa nemôže naznačovať ich vzájomná závislosť, resp. preberanie. Veľmi často môže ísť o podobný vzťah ako pri slove *morfológia*, že totiž dané slovo bolo prevzaté ako termín istého odboru úplne nezávisle a paralelne s iným odborom.

Jednako však lexikografické spracovanie naznačuje isté vzťahy medzi terminologickými sústavami jednotlivých odborov. Spresnenie týchto vzťahov nie je možné bez pojmovej analýzy spracúvaných termínov, ani bez výskumu histórie daných termínov v rámci jedného vedného odboru. Ale to je úloha výskumu historického vývinu konkrétnych vied.

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava*

Tvorenie jazykovedných termínov pomocou polafixov

JÁN PUCI

Pri analýze slovotvorných postupov, pomocou ktorých vznikajú niektoré termíny, badať, že popri pôvodných afixoch, t. j. predponách a príponách, existuje aj skupina osobitných afixov, ktoré sa vyznačujú tým, že na jednej strane majú črty koreňových morfém a na druhej strane afixových morfém. V jazykovednej literatúre takéto afixy sú známe ako tzv. polafixy, afixoidy, subafixy, prípadne pseudoafixy. Tieto

poloafixy vznikajú tak, že pôvodne plnovýznamové slovo alebo koreňová morféma viac-menej zachováva svoju fonetickú podobu, ale postupne sa oslabí jej konkrétny význam, nadobúda všeobecnejší význam, až úplne stratí charakter samostatnej jednotky. V nejednom prípade takýto poloafix existuje vedľa plnovýznamového slova, z ktorého vznikol. Tejto problematike v sovietskej jazykovede venuje pozornosť najmä M. D. Stepanovová (1968), E. S. Kubriakovová (1965), z anglistov H. Marchand (1969), B. Trnka (1961), K. Bareš (1966) a z romanistov I. Iordan (1972), J. Škultéty a J. Šulhan (1976) a iní.

Ako uvádza M. D. Stepanovová (1968), tieto komponenty sa za poloafixy považujú vtedy, ak nestrácajú ani formálne, ani (vo väčšine prípadov) významové spojenie s koreňovou morféma: 1. podobne ako afixy označujú širokú slovotvornú kategóriu (napr. osobu, pomnožnosť, predmetnosť, zdôraznenie atď.); 2. vyznačujú sa vysokou produktívnosťou, t. j. ľahkosťou spájania s rozličnými základmi; 3. môžu konštruovať pôvodným afixom alebo majú s nimi rovnakú sféru pôsobnosti.

Z uvedeného vyplýva, že osobitosťou poloafixov pri porovnaní s afixmi je to, že poloafixy vystupujú jednak ako koreňová morféma a jednak ako afixová morféma, ktorá si do určitej miery zachováva lexikálny význam koreňa, z ktorého vznikla. Nastáva tu čiastočná neutralizácia protikladu koreň — afix, lebo takýto koreň získava príznak klasifikátora, čo je príznačné pre afixy, predovšetkým pre sufixy (prípomy). Poloafixy ako slovotvorné prvky môžu vystupovať vo funkcii polosufixov (poloprípon) alebo poloprefixov (polopredpôn).

Pokiaľ ide o polosufixy a poloprefixy, ani tu, tak ako pri termíne *poloafixy*, nie je jednotná terminológia. Ako ukazuje J. Škultéty (1970), niektorí jazykovedci používajú termíny *semisuffix/semiprefix* alebo *suffixoid/prefixoid*. H. Marchand používa angl. termín *semi-suffix* (1969). V teoretických prácach D. S. Lotteho (1961) sa vyskytuje ruský termín *sufiksoid*. K. Bareš (1966) navrhuje termín *nepevné sufixy* práve pre ich živú spojitosť s výrazmi, z ktorých vznikli. M. D. Stepanová (1968) používa ruský termín *poluprefiks*, kým I. Iordan uvádza rumunský termín *prefijoid* vedľa termínu *pseudoprefijo*, uprednostňuje však ten druhý.

Pri tvorení jazykovedných termínov sa v slovenčine najčastejšie vyskytujú tieto polosufixy: *-lógia*, napr.: *dialektológia*, *etymológia*, *filológia*, *fonológia*, *frazeológia*, *kontextológia*, *lexikológia*, *morfológia*, *semaziológia*, *terminológia*, *textológia*, *typológia*; *-lóg*, napr.: *alológ*, *dialektológ*, *filológ*, *dialóg*, *monológ*; *-grafia*, napr.: *fonografia*, *heterografia*, *lexikografia*, *ortografia*, *paleografia*; *-graf*, napr.: *fonograf*, *kymograf*, *oscilograf*, *sonograf*, *spektrograf*; *-gram*, napr.:

fonogram, ideogram, oscilogram, palatogram, sonagram, spektrogram;
-fón, napr.: *alofón, homofón*; -metria, napr.: *fonometria*; -meter, napr.: *fonometer*.

Ak porovnávame prefixy a poloprefixy, vidíme, že na jednej strane majú niektoré spoločné črty, napr. polohu v novoutvorenom slove, t. j. pred časťou, ktorú modifikujú, ale na druhej strane sa vyznačujú istými rozdielmi. Kým prefixy spravidla majú paralelu v predložkách, poloprefixy vznikajú aj z prídavných, prípadne aj z podstatných mien, napr. *mikro-*, *pseudo-* z gréckeho *mikros*, *pseudēs*. Poloprefixy sa od väčšiny prefixov líšia svojím pôvodom, sú prevzaté najmä z gréčtiny a latinčiny. Okrem toho sa poloprefixy v prevažnej väčšine používajú v odbornom vyjadrovaní na pomenovanie nových javov (napr. v jazykovede termín *mikrokontext*, *makrosegment*), čiže časť ich vzniku je spravidla v súčasnosti. Slová utvorené prefixom sa pokladajú za odvodené (hoci niektorí jazykovedci pokladajú prefixáciu za skladanie slov, napr. F. Trávníček), slová utvorené pomocou poloprefixov budia dojem, že ide o zložené slovo, napr. *mikrofonéma*, *pseudosyntaxma*, *semivokalizácia* a pod.

Pri tvorení jazykovedných termínov sa v slovenčine najčastejšie používajú tieto poloprefixy: *archi-*, napr.: *archifonéma*, *archilexéma*; *auto-*, napr.: *autoregulácia* (v psychofyziológii reči); *bi-*, napr.: *bilabiála*, *bilingvismus*, *biréma*; *mono-*, napr.: *monofongizácia*, *monoréma*, *monosylabizmus*, *monotónia*, *monosémia*, *monofonéma*; *makro-*, napr.: *makrolingvistika*, *makrokontext*, *makrosegment*, *makrosyntaxmatika*; *mikro-*, napr.: *mikrolingvistika*, *mikrofonéma*, *mikrokontext*, *mikrosystém*, *mikroštruktúra*; *neo-*, napr.: *neolingvistika*, *neologizmus*; *poly-*, napr.: *polyfónia*, *polyglot*, *polymorfizmus*, *polysémia*, *polytónia*; *pan-*, napr.: *panhispánizmus*; *paleo-*, napr.: *paleografia*; *proto-*, napr.: *prototyp*, *protogermánčina*, *protindo Európčina*, *protosémantizmus*; *pseudo-*, napr.: *pseudonexus*, *pseudoprefix*, *pseudosuffix*, *pseudosynonymum*, *pseudosyntaxma*; *semi-*, napr.: *semiokluzíva*, *semivokalizmus*.

Pri pohľade na termíny utvorené pomocou poloafixov sa zdá, že sa spája poloprefix a polosuffix, čo by bolo v rozpore so zásadou tvorenia nových slov, kde sa očakáva, že jedna morféma by mala vystupovať ako základová. Tento problém riešia niektorí bádatelia tak, že takýto jav považujú za nový typ slovotvornej štruktúry, v ktorej ide o spojenie prefixu a sufixu. Takýto postoj zaujal napr. R. B. Long (1961). Napr. pri jazykovedných termínoch *paleografia*, *polygrafia* by podľa toho bolo možné dôjsť k záveru, že ich možno rozdeliť na poloprefix *paleo-*, *poly-* a polosuffix *-grafia*. Iní bádatelia, ako napr. A. I. Smirnickij (1953), popierajú jestvovanie takýchto postupov a tvrdia, že prvý aj druhý prvok má charakter základovej morfémy, ale

sú to základové morfémy svojho druhu, ktoré sa vyskytujú v istých skupinách zložených slov, ale mimo rámca týchto zložených slov sa nevyskytujú. Preto sa takéto morfémy blížia k prefixovým alebo sufixovým morféмам, a preto takéto slová treba pokladať za zložené slová, ktoré sú na prechode k afixovým útvarom. Prikláňame sa k názoru B. Trnku (1961), ktorý hovorí, že na tieto štruktúry sa treba pozeráť nie formálne, ale funkčne: jeden z prvkov slova môže vystupovať ako základová morféma napriek tomu, že ten istý prvok v inom prípade môže vystupovať ako sufixová alebo prefixová morféma. Príklady na takéto dvojjazyčné prvky možno nájsť aj medzi jazykovednými termínmi, napr.: *morfológia* — *alomorfa*, *grafológ* — *sonagraf*, *fonogram* — *alofón*, *logogram* — *alológ*.

LITERATÚRA

BAREŠ, K.: Sporné otázky morfematickej stavby slov v angličtině. In: *Tři příspěvky z oblasti odborné lingvistiky*. Praha, Kroužek moderních filologů 1966, s. 3—13.

IORDAN, I. — MANOLIU, M.: *Manual de Lingüística Románica II*. Editorial S. A. Gredos. Madrid 1972, s. 44—49.

KUBRIAKOVA, E. S.: Čto takoje slovoobrazovaniye. Moskva, Izdatel'stvo Nauka 1965, s. 40—42.

LONG, R. B.: *The Sentence and Its Parts*. Chicago 1961, s. 394.

LOTTE, D. S.: *Osnovy postrojenija naučno-techničeskoj terminologii*. 1. vyd. Moskva 1961.

MARCHAND, H.: *The Categories and Types of Present-day English Word-formation*. In: *Readings in Modern English Lexicology*. Leningrad, Izdatel'stvo Prosvěščenije 1969, s. 123—130.

SMIRNICKIJ, A. I.: *Leksikologija anglijskogo jazyka*. Moskva 1956, s. 54.

STEPANOVA, M. D.: *Metody sinchronnogo analiza leksiki*. Moskva, Izdatel'stvo Vyššaja škola 1968, s. 103—106.

ŠKULTÉTY, J.: *La Característica de los Tecnicismos Españoles*. In: *Sobretiro de Humanitas*, Número 11, León, Universidad de Nuevo 1970, s. 308.

TRNKA, B.: *Principles of Morphological Analysis*. In: *Philologica Pragensia*. IV. 3. Praha, Universita Karlova 1961, s. 129—137.

*Katedra jazykov Vysokej školy dopravnej
ul. Marxa—Engelsa 38, Žilina*

O definícii termínu v terminologickom slovníku

IVAN MASÁR

1. V našej terminológii sa termín (názov) charakterizuje ako „pomenovanie pojmu vymedzeného definíciou a miestom v systéme pojmov daného vedného odboru“ (Zásady, 1964, s. 134). Ako vidieť, už v samej definícii termínu sa predpokladá potreba termín definovať. Treba pripomenúť, že požiadavka definovať termín nie je špecifickou požiadavkou iba našej teórie terminológie. Termín sa vyžaduje definovať aj vtedy, keď je dostatočne známy význam zložiek, z ktorých sa termín skladá. Podľa naznačeného chápania termínu napr. spojenie slov *ortuťový teplomer* „je termínom, hoci je známe, čo je *ortuť* a čo je *teplomer*; tieto poznatky nestačia na pochopenie toho, čo je *ortuťový teplomer*. Rozhodujúca je definícia tohto termínu. Bolo by chybné pripustiť predpoklad, že ide o teplomer zhotovený z ortuti“ (Mazur, 1961, s. 10).

Požiadavka definovať termín je istým spôsobom zacielená proti chápaniu termínu ako takému prostriedku odborného jazyka, ktorý je hieroglyfom, tzv. technickým termínom (*terminus technicus*). V terminologickej praxi sa niekedy práve na základe toho, že v konkrétnej disciplíne sa istý termín chápe ako *terminus technicus*, neguje potreba pojem označený daným termínom definovať. Z takého prístupu je zároveň jasné, že sa tu terminológia chápe ako „izolovaný systém nesúvisiaci s celonárodným jazykom, ako súhrn slov, ktoré proste označujú nejakú vec alebo jav bez ohľadu na to, či sa svojou vnútornou formou na takéto vyjadrovanie hodia alebo nie“ (Horecký, 1956, s. 50)).

Pri zostavovaní terminologických slovníkov sa už nevystačí iba s abecedným súpisom termínov; predpokladá sa systematická klasifikácia pojmov a ich definovanie. Pritom úlohou definície je podať o pojme základnú informáciu alebo presnejšie: definícia má „slovne vyjadriť znaky, ktorými je vymedzený príslušný pojem, ako aj jeho miesto v sústave pojmov. Preto má definícia umožniť identifikáciu termínov a pojmov“ (Zásady, 1964, s. 136). Z toho vychodí, že definíciu treba dôkladne premyslieť, aby umožňovala spoľahlivú identifikáciu a predstavu o definovanom pojme. Požiadavka starostlivo premyslieť definíciu sa v našej terminologickej literatúre vyslovila hneď v začiatkoch sústredeného záujmu o terminológiu (pozri Dujčíková, 1956, s. 321).

Hodno napokon uviesť, že vo všeobecnosti sa za najvýhodnejšiu pokladá tzv. klasická definícia (porov. napr. Dujčíková, 1956, s. 322;

Zásady, 1964, s. 137), v ktorej sa uvádza najbližší nadradený rod [genus proximum] a druhový rozdiel (differentia specifica). Táto definícia sa používa ako najefektívnejší spôsob vymedzenia pojmu takmer vo všetkých odboroch. Jej prednosti už veľa rás preverila názvoslovná prax a ukazujú sa aj z týchto príkladov:¹

hmlová komora

zariadenie na zviditeľnenie dráh ionizujúcich častíc využitím zrážania vhodne presýtených pár v stope častice

difúzna hmlová komora

hmlová komora [rodový pojem], v ktorej sa potrebné presýtenie kondenzujúcich pár dosahuje ich difúziou [druhový znak]

expanzná hmlová komora

hmlová komora [rodový pojem], v ktorej sa potrebné presýtenie kondenzujúcich pár dosahuje adiabatickou expanziou náplne komory [druhový znak]

Uvedené príklady sú názornou ukážkou, ako vypracovanie definície uľahčuje presne vymedzený rodový pojem (*hmlová komora*); ten sa totiž „automaticky“ dá použiť ako východisko definície podradených pojmov (*difúzna hmlová komora*, *expanzná hmlová komora*). Výhodné a správne je aj to, že sa v definíciách podradených pojmov odôvodňuje použitie motivačného prvku, t. j. že sa nimi odpovedá na otázku, prečo sa podradeným termínom dávajú zvolené príznaky (v konkrétnom prípade atribúty *difúzna*, *expanzná*). Definícia tohto typu vyhovuje základným požiadavkám logiky, preto sa o nej oprávnenne konštatuje, že je „logicky najsprávnejšia a najpresvedčivejšia“ (Dujčíková, c. d., s. 323). No v názvoslovnej praxi sa vyskytujú situácie, keď sa od takejto definície upúšťa. Najčastejším dôvodom je nezaraditeľnosť pojmu do najbližšej triedy pojmov. V takých prípadoch sa používajú opisné definície (podrobnejšie o tom Dujčíková, c. d., s. 323—324).

Okrem klasickej a opisnej definície jestvujú aj ďalšie spôsoby definovania, napr. význam termínu sa naznačí príkladom, termín sa oprie o iný termín ap. (podrobnejšie Hausenblas, 1963, s. 14), ale tie sa používajú v súvislom odbornom texte; pre terminologický slovník sa však ako najefektívnejšia ukazuje klasická definícia.

2. Tieto známe veci z teórie terminológie spomíname tu s cieľom ovplyvniť takú názvoslovnú prax, ktorá sa vzdaluje od súčasných

¹ Príklady na definície použité v tomto článku sú z názvoslovného materiálu pripravovaného v názvoslovných komisiách, ktoré spolupracujú s Jazykovedným ústavom L. Štúra SAV.

predstav o terminologickej práci, o terminologických slovníkoch, resp. sa z rozličných príčin od postulátov terminologickej teórie dištancuje. Nevýhody takejto praxe ukáže analýza nasledujúcich definícií z rukopisov pripravovaných terminologických slovníkov.

bradavičnaté holuby

holuby, ktorých základným spoločným znakom sú nadmerne vyvinuté obočnice a často i nadnozdrie; zobák má podľa plemennej príslušnosti rozličnú dĺžku a je pomerne silnejší ako pri ostatných plemenách holubov; telesný typ tejto skupiny je dosť rozdielny; bradavičnaté holuby sú menšie, ale pre bizarnosť uvedených tvarov sú atraktívnou plemennou skupinou; niektoré plemená tejto skupiny sú dobré úžitkové holuby.

Takéto vymedzenie je veľmi opisné a so zreteľom na terminologický slovník až rozvláčne. Vhodné je skôr do encyklopedickej príručky, ale nie do terminologického slovníka, kde sa predpokladá úspornosť a v definícií zachytenie základných znakov pojmu (vecí, javu). Závažným nedostatkom takéhoto vymedzenia je, že nezachytáva motivujúci prvok názvu — nedozvieme sa z neho, prečo sa bradavičnaté holuby volajú bradavičnatými. Prirodzene, môže vzniknúť námietka, že v zoologickej nomenklatúre — v konkrétnom prípade ide o zoologickú zložku väčšej názvoslovnej práce so všeobecným označením poľnohospodárska terminológia — a podobne aj v niektorých iných vecných okruhoch sa klasická definícia nemôže uplatniť. Vymedzenie názvu *tmavý plavák* (= kôň s tmavožltou až hnedastožltou farbou na tmavo pigmentovanej koži, s čiernou hrivou a s čiernym chvostom, s čiernym spodkom končatin a tmavým [úhorím] pruhom na chrbte — pozri Česko-slovenský terminologický slovník z chovu koní. Praha, ČSAZ, ÚVTI 1970, s. 114) však ukazuje, že vlastne v každom vecnom okruhu možno aplikovať postupy klasickej definície. Argumentáciu treba spresniť tým, že citovaný terminologický slovník definuje názov *plavák* a okrem toho ho aj štylisticky zaraďuje (s. 113).

holubie kúpadlo

plytká priestorná, najčastejšie kovová štvorcová alebo obdĺžniková vanička určená na kúpanie holubov; holuby veľmi radi vyhľadávajú kúpeľ, a to najmä v teplejšom jarnom a letnom období.

Pre terminologický slovník je dostačujúca prvá časť definície (po bodkočiarku). Ďalšia časť súvisí s kúpadlom iba okrajovo; nie celkom vhodné sa pri vymedzení termínu (názvu vecí) charakterizuje vlastnosť holuba. Hodno si všimnúť, že prvá časť má výstavbu klasickej definície — *vanička* je vzhľadom na kúpadlo rodový pojem, formuláciou *určená na kúpanie holubov* sa vyjadruje *differentia specifica*.

stav výroby počas výstavby (prevádzania) meliorácií
úroveň výroby [poľnohospodárskej, lesnej] v čase výstavby alebo prevádzania meliorácií

V súvislosti s touto definíciou je namieste otázka, akú novú informáciu obsahuje definícia oproti viacslovnému názvu, keď sa vlastne odlišujú len slovami *stav* — *úroveň*; nejasné je — v názve i v definícii — použitie slova *prevádzanie*, lebo sa nedá celkom jednoznačne určiť, či je v synonymnom vzťahu k slovu *výstavba* alebo či ide o iný význam. V oboch prípadoch však toto slovo nepotrebné zafažuje sám názov a komplikuje definíciu. (Navyše sú proti nemu výhrady z hľadiska jazykovej kultúry.)

využitie závlahových zariadení
stupeň exploatácie závlahových zariadení charakterizovaný systémom ukazovateľov

Hoci tendencia úsporne definovať klasifikované pojmy je správna, pokus vymedziť v kondenzovanej skratke viacslovný názov *využitie závlahových zariadení* nemožno pokladať za úspešný preto, že v skúmanom súbore názvov sa nedefinoval termín *systém ukazovateľov* a v rámci definície termínu *využitie závlahových zariadení* sa neuviedli aspoň dva takéto ukazovatele ako príklad.

podložka syn. podložka na vajcia
špeciálna podložka z papieroviny alebo z plastov tvarovaná lisovaním; slúži na bezpečné uloženie, transport, prípadne skladovanie vajec

Pri tomto termíne nie sú prekážky na použitie klasickej definície; tá by po vynechaní slovného balastu (*špeciálna podložka*) a nadbytočných príznakov (*tvarovaná lisovaním*) mohla mať takúto podobu: *pomôcka z papieroviny alebo z plastov slúžiaca na bezpečné skladovanie a transport vajec*.²

predvýstavná príprava zovňajšku
úprava zovňajšku spočíva v nevyhnutných, prípadne dovolených zákrokoch; niekedy sa stretne s nedovolenou úpravou zovňajšku

Vstupná formulácia (východisko definície) so slovesom v určitom tvare nie je v definícii želateľná, lebo sa ňou zastiera vzťah medzi nadradeným a podradeným termínom, ktorý je konštitutívnym prvkom klasickej definície. Okrem toho sa takto uhýba od odpovede na

² Z obsahu definície vychodí, že treba uprednostniť viacslovný názov a jednoslovný názov pripustiť len ako skrátený variant. Možno to naznačiť opačným poradím.

očakávanú otázku „čo je to“. Text nasledujúci po bodkočiarke do definície nepatrí, no vyvoláva potrebu vymedziť termín *nedovolená úprava zovňajšku*. Ak vychádzame z toho, že v skúmanom súbore sa definovali pojmy *dovolený zákrok* a *nevyhnutný zákrok* a že celý súbor je venovaný problematike chovu holubov, mohol by sa termín *predvýstavná príprava zovňajšku* definovať takto: *úprava zovňajšku (holuba) v období pred výstavou, spočívajúca v nevyhnutných a dovolených zákrokoch*.

zvesené krídla

poloha krídel je uvoľnená a často hroty letiek smerujú svojou úrovňou pod úroveň chvosta

Aj na toto vymedzenie sa vzťahuje predchádzajúca poznámka o vstupnej formulácii definície. Istá poloha krídel je vlastnosťou zvesených krídel, ktorú možno v definícii opísať napr. takto: *krídla, ktorých poloha je uvoľnená, pričom hroty letiek smerujú svojou úrovňou pod úroveň chvosta*. Východiskom definície zveseného krídla musí byť termín *krídlo* ako rodový pojem, a nie poloha krídla ako jeho vlastnosť.

jadrový čas

doba 10^{-23} s

Takáto forma definície vyvoláva otázku, či sú v terminologickom slovníku číselné údaje, vzorce a formuly plnohodnotnou náhradou za slovnú definíciu. Presvedčivú odpoveď dáva nové vymedzenie termínu *jadrový čas* sformulované takto: *časový interval, v ktorom prejde svetlo vo vákuu vzdialenosť zodpovedajúcu priemeru jadra atómu, t. j. 10^{-23} s*. Pre slovnú definíciu sa komisia rozhodla spontánne, lebo je pre používateľa terminologického slovníka výhodnejšia. Takéto príklady potvrdzujú platnosť zistenia, že „len s formulami“ [dopĺňame: s číselnými údajmi a vzorcami] „sa pri výklade nevystačí a že prostriedky prirodzeného jazyka sú pre vedeckú“ [dodávame: a tým skôr pre odbornú] „prácu zatiaľ nevyhnutné“ (Horecký, 1967, s. 129).

melioračný úver

finančné prostriedky zapožičané investorom na prípravu a realizáciu meliorácií

Definícia nespĺňa nároky na presnosť a zrozumiteľnosť ako základné predpoklady odborného styku, lebo nie je jednoznačná. Spojenie *zapožičané investorom* pre tvarovú homonymiu inštrumentálu sg. a datívu pl. umožňuje dvojaký výklad: 1. finančné prostriedky, ktoré požičiava investor, 2. finančné prostriedky, ktoré sa požičiavajú investo-

rom (viacerým). V premyslených a dobre sformulovaných definíciách sa takáto nejednoznačnosť nepripúšťa.

pevnosť granúl v otere
neželateľný termín pre odolnosť granúl v otere³

uhlohydrátové krmivá
neželateľný termín pre sacharidové (glycidové krmivá)

Text pod týmito názvami nemožno síce chápať ako ich definíciu, predsa však hodno pripomenúť, že na vyjadrenie kvalifikujúceho postoja k termínu sa aj v terminologických slovníkoch používajú technické (grafické) lexikografické prostriedky. Závažnejšie je, že používateľ slovníka nenájde v takýchto priamočiarych formuláciách informáciu, či je termín neželateľný z jazykových alebo z vecných dôvodov.

3. Pri stručnom rozbere definícií reprezentujúcich najčastejšie nedostatky názvoslovných materiálov, ktoré sú podkladom na prípravu terminologických slovníkov, uplatňovali sme logické a obsahové hľadiská, ale aj jazykovo-štylistické kritériá. Odborníci sa spravidla uspokojujú s tým, že pri vypracúvaní definícií väčšmi dbajú na ich logickú a vecnú stránku. Lenže definovanie má aj ďalší aspekt: „funkčne a štylistický — ten postihuje jazykovú stránku: jde o to, aby definície mala takovú formu, ktorá je v daných podmínkach optimálna, aby bola dostatečne explicitná a pritom pokud lze stručná“ (Hausenblas, 1963, s. 14). Zmyslom jazykovo-štylistického zásahu do definície je podporiť jej logickú a obsahovú zložku, nie iba chrániť „čistotu jazyka“, ako sa niekedy mylne predpokladá.

Terminologická a normalizačná práca sa u nás rozvinula na rozličných pracoviskách a je žiadateľná, aby nezastala pri zhromažďovaní materiálu. Zozbierané názvy treba klasifikovať a definovať. Pri tejto práci však nemožno obchádzať výsledky takých terminologických prác, v ktorých sa skúma a opisuje tvorenie sústavy vedeckých a technických pojmov, vypracúva systematika znakov pojmov a skúmajú predpoklady na ich použitie (alebo vynechanie) v definícii, rozpracúvajú najefektívnejšie definičné postupy atď. Terminologická prax nezostáva bez podpory teórie ani vtedy, keď je klasifikácia pojmov sťažená a klasická definícia sa nedá plne využiť. Žiada sa v tejto súvislosti pripomenúť napr. teóriu logického spektra pojmu (Horecký, 1974, s. 130) ako spoľahlivú oporu najmä pri vypracúvaní definícií termínov a účinný prostriedok na zefektívnenie názvoslovnej práce.

³ Priezračnejšia je podoba *odolnosť proti oteru*.

LITERATÚRA

DUJČÍKOVÁ, V.: Otázka definícií vo výkladových terminologických slovníkoch. *Slovenské odborné názvoslovie*, 4, 1956, s. 321—325.

HAUSENBLAS, K.: Termíny a odborný text. *Československý terminologický časopis*, 2, 1963, s. 7—15.

HORECKÝ, J.: O zásadách pri tvorení názvoslovía. *Kultúra slova* 1, 1967, s. 129—132.

HORECKÝ, J.: Základné problémy terminológie. *Kultúra slova* 8, 1974, s. 129—132.

MAZUR, M.: Terminologia techniczna. Warszawa, Wydawnictwa naukowo-techniczne 1961. 251 s.

Zásady koordinácie českej a slovenskej terminológie. *Československý terminologický časopis*, 3, 1964, s. 129—143.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

Konkurencia akuzatívnych a datívnych väzieb

JÁN ORAVEC

V predchádzajúcich článkoch o datíve sme ukázali, ako v nich datív ustúpil a ustupuje predložkovým pádom. Ešte ostáva naznačiť, kde datív ustupuje bezpredložkovému akuzatívu. Konkurencia iných bezpredložkových pádov sa týka jednotlivostí, napr. *ujst' čomu — ujst' čoho* (porov. u S. Chalupku *neujdeš mojich rúk*), preto ju necháme bokom.

V spoločnej sfére datívnych a akuzatívnych väzieb prevláda tendencia po obmedzovaní datívnych väzieb. Akuzatív ako centrálny pád objektu zatláča z tejto funkcie všetky ostatné prostriedky, medzi nimi aj datív.

Prechodov od datívu k akuzatívu je menej, ale nie sú zanedbateľné, lebo niektoré sa odohrávajú akoby pred našimi očami, niektoré sa nehodnotili rovnako a niektoré zostali nepovšimnuté. Sú tu teda nejasnosti aj vo veci samej, aj v jej vysvetľovaní.

Datív aj v konkurencii s akuzatívom zaniká vtedy, keď je nepriezračnou väzbou alebo väzbou s viac funkciami pri tom istom slovese: jedna z funkcií (zreteľnejšie objektová) sa začala vyjadrovať akuzatívnou väzbou.

tívom, iná alebo iné sa ešte vyjadrujú datívom. Do tohto procesu pretvárania väzby zasahuje niekoľko činiteľov. Primárne sú sémantické činitele.

Zo sémantických činiteľov sa výrazne uplatňuje životnosť a neživotnosť objektu. Ďalej pôsobí tu základná sémantika pádu ako morfologickej kategórie, pri datíve jeho zreteľový a cieľový význam, jeho modálna sémantika [odtienky prospechu, neprospechu, citové...] oproti modálne neutrálnemu akuzatívu. Zo sémantických činiteľov na väzbu vplývajú niektoré predpony sloviess, porov. *pomáhať dakomu*, ale *napomáhať dakoho*, kým iné predpony väzbu neovplyvňujú (najmä čisto vidové), napr. *vypomáhať/vypomôcť dakomu*, *spomôcť dakomu*.

Napokon z hľadiska sémantiky vplýva na väzbu aj prenášanie významu, najmä metonymické prenášanie pre vecnú súvislosť. Napr. po slovensky možno povedať vetu *Taká mláčačka omláti za deň aj dvom gazdom* (= obilie), ale F. Hečko tu použil metonymiu vo vete *Taká mláčačka omláti za deň aj dvoch gazdov*. Metonymia tu zapríčinila zmenu väzby [datívnej na akuzatívnu]. Datívna väzba na akuzatívnu sa takto mení vo viacerých prípadoch, napr. *vyvlastniť komu (čo) — koho*, *poškodiť komu — koho...*, pričom správne a používané sú obidve väzby.

Zo syntaktických činiteľov prvý a trvalý impulz na zmenu datívnych väzieb na akuzatívne dávajú vedľajšie predmetové vety. Veľká časť datívnych predmetov sú tzv. cieľové predmety, napr. *brániť sa čomu*, *úfať (sa) čomu*, *načúvať čomu*, *{u}veriť čomu...* Tieto vecné predmety sa môžu striedať a často sa i striedajú s vedľajšou vetou (spojkovou alebo vzťažnou), ale datívna väzba sa pritom zväčša nerealizuje odkazovacím zámenom, napr. *{za}brániť, aby...*; *úfať (sa), že...*; *načúvať, či...*; *{neu}veriť, že...* Z takýchto prípadov vzniká dojem, že sú to priame objekty akuzatívne, v dôsledku toho sa i nahrádzajú akuzatívom. Spomedzi syntaktických činiteľov dôležitú úlohu hrá aj okolnosť, že ide o dvojitú väzbu datív + akuzatív, alebo o jednoduchú väzbu s výlučným datívom. V dvojitej väzbe sa jeden z predmetov silnejšie drží v datíve než v jednoduchej väzbe, kým druhý (vecný predmet) musí prejsť do akuzatívu, hoci v jednoduchej väzbe zostáva v datíve, napr. *veriť komu*, *veriť čomu*, ale *veriť čo, dakomu dačo*. Ako zložka dvojitej väzby sa v tomto ohľade správa i zvratné sa (hoci už často neobjektové). Pri slovesách so zvratným sa je datívna väzba, kým pri ich nezvratných náprotivkoch je akuzatív, napr. *prosiť dakoho — prosiť sa dakomu*, *pozdraviť dakoho — pozdraviť sa dakomu*, *vysmiať dakoho, vysmiať sa dakomu*, *rozumieť dačo — rozumieť sa dačomu*, *úfať dačo — úfať sa dačomu...*

Zánik datívnych väzieb umožňujú, alebo naopak spomaľujú aj šty-

listické a štýlové činitele. Datív je „zážitkový“ pád, ako ho výstižne nazval F. Miko, lebo vyjadruje (zväčša) osobu zaangažovanú na deji. Akuzatívu táto črta chýba. Preto v umeleckom štýle ostávajú niektoré datívne väzby dlhšie, napr. *načúvať dačomu*, *požehnať dačomu*, kým v iných štýloch ustúpili akuzatívu.

Významové činitele vyvolali akuzatívnu väzbu popri datívnej pri slovesách:

blahorečiť dakomu = ďakovať, dobrorečiť — *blahorečiť dakoho* = vyhlasovať za blahoslaveného; podobne i *blahoslaaviť*;

cigániť, klamať dakomu (iba rečou), napr. *Nerád by som ľudom cigániť*. [Jesenský] — *cigániť, klamať dakoho* (aj skutkami); tento významový rozdiel dokazuje sloveso *luhať*, ktoré má iba datívnu väzbu *luhať dakomu* (nie aj *luhať dakoho*), lebo vyjadruje iba klamanie rečou.

hrešiť, kliať dakomu = hrubo nadávať, napr. *Obrátil sa k pootvoreným dverám a klial neprítomným*. [Jašík] — *Nadávali mu, kliali, hrozili sa — nedbal na to*. [Hronský]

hrešiť, kliať dakoho = karhať, napr. *Majster začal tovarišov kliať*. [Dobšinský] — Významový rozdiel dokazuje sloveso *bohovať dakomu*, ktoré sa viaže iba s datívom, lebo má iba jediný (prvý) význam.

uznať [dačo] dakomu = prejavíť pochopenie, porozumenie, napr. *Pravda, treba mu zas uznať, nezabudol po takýchto hostinách nikdy ani na nás*. [Chrobák] — *Ale svoju roveň v Kapustnískách a zemiaciskó v Repiskách, uznajte mi, predať nemôžem*. [Hečko]

uznať/uznávať dakoho = kladne hodnotiť, pochvalovať; *uznávať dakoho za dačo/za dajakého* = pokladať, napr. *Uznal ma za hodného odpovede*. [Devečková]

(za)volať dakomu = volať telefónom, telefonovať, alebo iba privolať na nadviazanie kontaktu; *volať dakoho* = rečou, písomne a iným spôsobom, rozkázať (prosiť) prísť a iné významy, napr. *Keď sme mu lekára chceli volať, pustil sa do plaču, že čo, načo...* [Tajovský] — Tu sa prvý význam „telefonovať“ vydělil ako osobitný význam reprezentovaný výlučnou datívnou väzbou.

nahovoriť/navraviť [dačo] dakomu = vnútiť/vnucovať svoju mienku, napr. *Najlepšie bude im nahovoriť, že hrozí unúťorná revolúcia*. [Figuli] — *Len jej to vyhovor, že to všetko bude dobré*. [Čajak]

nahovoriť/navraviť dakoho (na dačo) = naviesť ovplyvniť dakoho, aby dačo urobil, napr. *Rozpráva sa s mamkou, navráva ju na volačo*. [Rázus]

zabrániť dačomu, brániť dačomu/dakomu (cieľový predmet) = nedovoliť, klásť prekážky (aby sa dačo nestalo, neuplatnilo), napr. *Azda nebudem brániť tomu, čo je dobré a šlachetné*. [Alexy] — *Soli bránia infekciám*. [Viskup] — *Nebránila našej láske*. [Jégé] — *A mohlo by*

to pomôcť znášať trampoty, zabrániť umieraniu. (Gregorec) — (u)brániť dačo, (u)brániť dakoho [zásahový predmet] = chrániť, hájiť proti dačomu, napr. [kvočka] krotká, ale kuriatka si ubráni aj proti telaťu. (Tajovský)

Pri týchto slovesách ešte nenastala úplná kryštalizácia väzieb podľa významu. Prekáža jej dvojitá väzba osobný datív + vecný akuzatív. V dvojitej väzbe sa i cieľový predmet vyjadruje akuzatívom, teda je tu konfigurácia *brániť dakomu dačo* (popri dvojitej väzbe *brániť dakomu v dačom*), lebo konfigurácia dvoch datívov *brániť dakomu dačomu* je nemožná, napr. *My sme mu už dávno prácu bránili*. (Tajovský) — *Nemal som času zabrániť mu to*. (Ondrejov)

Potreba rozlíšiť významy slovesa rozložila datívnu väzbu aj pri najstarších slovesách s ňou, t. j. pri slovesách *rozumieť/porozumieť, veriť/uveriť*. O týchto slovesách sa i diskutovalo, a nedospelo sa k jednoznačným výsledkom, preto im venujeme viac miesta. Pri oboch týchto slovesách vývin k akuzatívu sa začal skoršie a pokročil už ďalej, ako sa bežne myslí.

Pri slovesách *rozumieť/porozumieť* polarizácia väzieb podľa významu sa začala dávno a dnes je dokončená. Väzba s akuzatívom *rozumieť/porozumieť dačo* značí „chápať reč, ovládať (najmä pasívnej) reč“, preto nie je vhodné dávať ju v tomto význame na druhé miesto za datívnu väzbu. Primerané je dať ju v kodifikačných príručkách na prvé miesto, alebo ešte lepšie, dať ju ako jedinú. Ako jedinú väzbu v tomto význame ju uviedol v Slovenskom frazeologickom slovníku P. Tvrdý a ako jediná sa vyžaduje vo viacerých gramatikách. Dnešný jazyk ju má ako základnú vo všetkých štýloch, aj v umeleckom. Vecný objekt sa tu správa ako priamy objekt, napr. po zápornom slovese *ne(po)rozumieť* prechádza do záporového genitívu, porov. *Napínal sluch, ale slovka nerozumel*. (Jaroš) — Väzba s datívom niektorých substantív pri tomto slovese nie je vôbec možná, alebo vnukáva iný význam, napr. pri názvoch jazykov, porov. *(nepo)rozumieť francúzštinu, angličtinu*... oproti jednoznačnej akuzatívnej väzbe *(nepo)rozumieť francúzštinu, angličtinu*. Akuzatívna väzba nie je tu nijaké nóvum, lebo slovenčina ju mala už v stredoveku, porov. *Swedek tež uhersku reč rozumegjce dobre vie, že pan Jeszenszky György*... (Písomnosti zem. rodín Jesenský 1570—1705, Adm. prav. s. 1731, Martin, ŠA Bytča) — S akuzatívom sa v stredoveku sloveso *rozumieť* viazalo aj v inom význame, a to ako synonymum sloviess *myslieť, uvážiť*: *S tich fl. 70 poruczia abj wnukowe na chram pane odalj, czo sam rozumet budu*. (Archív mesta Žiliny, Testamenty 1651, s. 402). Tento význam má sloveso *rozumieť* i dnes.

Oproti väzbe *rozumieť dačo* väzba *rozumieť dačomu/dakomu* nesie širší význam, resp. viac významov, ktorých ťažisko (centrum) možno

vysvetliť synonymami *vyznať sa v dačom/v dakom, mať pochopenie, mať uznanie...*, napr. *stroju možno rozumieť, hoci nerozpráva, aj človeku možno (ne)rozumieť iba podľa správania*, porov. *Čomu nerozumieš, to nehaň*. (príslovie) — *Kto nerozumie žartu, nech ani medzi ľudí nechodí*. (príslovie) — *Čím väčšmi bohatne, tým menej mu rozumieme a tým menej on rozumie nám*. (Mináč)

Tieto významy netreba podrobnejšie vysvetľovať. Slovesu *rozumieť* v nich konkuruje zvrtná podoba *rozumieť sa* s predložkovou väzbou *rozumieť sa do dačoho*, ktorá zatláča datívnu väzbu *rozumieť sa dačomu*.

Pri slovese (*u*)*veriť* sa drží datívna väzba *uveriť komu/čomu* pevnejšie, no nemožno ju žiadať bez výnimky napr. pri neživotných predmetoch, ako sa niektorí slovakisti nazdávajú. Prekáža tomu dvojité väzba datív (osobný predmet) + akuzatív (vecný predmet) [*u*]*veriť dakomu dačo*, napr. *Neverím ti ani slovo. Ani slovo*. (Mináč) — *Nie, toto malý Ivan nechcel uveriť*. (F. Kráľ) — *On ti všetko uverí*. (Rysuľa) — Z dvojitej väzby akuzatív vecného predmetu prechádza do konštrukcií, čo z neho vznikli, t. j. ku zvrtnému (*u*)*veriť sa*, napr. *Oj, ako rada by som vám uverila, ale to sa uveriť nedá*. (Mináč)

Významová diferenciacia si vyžiadala zmenu datívnej väzby aj pri slovese *učiť (sa)* (pozri Kultúra slova, 11, 1977, s. 74–75). Ako už dávnejšie ukázal J. Ružička, sloveso *učiť sa* vo význame „nadobúdať vedomosti“ sa dnes už viaže s akuzatívom, pri datívnej väzbe ostal iba význam „nadobudnúť vlastnosť“, napr. *naučiť (dakoho, sa) poriadku, čistote...*

Diferencovanie významu jednotlivo vyvolalo aj opačnú zmenu: datívnu väzbu v rámci pôvodnej akuzatívnej väzby. Stalo sa tak pri slovese *predísť/predchádzať*. Vo význame „predbehnúť, predhoniť; predstihnúť, prekonať“ viaže sa stále s akuzatívom bez ohľadu na to, či ide o pomenovanie živej bytosti alebo veci. Je to zásahový predmet. Oproti tomu s cieľovým predmetom sa sloveso *predísť/predchádzať* viaže už s datívom. Nadobúda vtedy význam „včasným zákrokom, preventívnym opatrením zabrániť niečomu, prekaziť niečo“, napr. *Aby predišiel hádke, Ustíga povedal: ...* (Figuli) — *Jerguš, aby predišiel nedorozumeniam, hneď odo dvier začal rozprávať*. (Ondrejov) — O správnosti datívnej väzby pri slovese *predísť/predchádzať dačomu* sa tiež pochybovalo, ale už sám fakt, že sloveso *predísť* sa s cieľovým predmetom dnes viaže takmer vždy v datíve, svedčí o jej spisovnosti.

Ďalšie kolísania medzi akuzatívnou a datívnou väzbou už nie sú dôsledkom kategoriálnych významových rozdielov. Ide pri nich skôr o štylistické rozdiely a o to, ktorá z väzieb je základná.

Tak pri slovese *žehnať/požehnať* je základná a pôvodná väzba

s akuzatívom. Doložená je už v stredovekých textoch, napr. *pan Buoh was žehnag* ... [Bystrická agenda, 1585, s. 137] — *žehnám stúl* [Kamaldulský slovník, 1763, s. 789]. Iba akuzatívnu väzbu pri slovese *požehnať* uvádza Slovník slovenského jazyka [pri slovese *žehnať* má i datívnu väzbu] a Tvrdeho Slovenský frazeologický slovník. Datívna väzba sa vyskytuje ako štylistický variant s odtienkom prospechu v umeleckom štýle, kde sa tiež často strieda [aj mieša] s akuzatívnu, porov. *Žehnám tomu prítmü a budem ho ešte požehnávať, neskoršie pochopíte prečo.* [Zelinová]

Podobný stav je pri slovesách *načúvať, naslúchať*. Základnou bezpriznakovou väzbou je pri nich akuzatív, a to aj v umeleckom štýle, napr. *Ludia čosi načúvali pred richtárovým oknom.* [Hronský] — *Načúvam naše ticho.* [Červeň] — ... *narovnal tú svoju ubolenú hlavu a načúval slová...* [Rázus] — *Už dávno, dávno načúval vianočný šum neresnického potoka.* [Hronský] — *Národné povedomie ukúvalo sa za takejto atmosféry zo slovenských povestí, ktoré sme my detváky zbožne načúvali za dlhých zimných večerov.* [Plávka] — ... *kryštály prázdna nik nenaslúcha.* [Šimončič]

Datív pri slovesách *načúvať, naslúchať* už nie je neutrálna väzba. V umeleckom štýle sa ním podčiarkuje cieľový odtienok predmetu, napr. *načúvať tichému šumotu svrčín, bzukotu čmeliakov...* Niektoré z týchto väzieb sa ukazujú celkom nefunkčné, napr. *načúva sám sebe, načúva našej konverzácii, načúval talafatkám, načúvam rádiu.*

Nijaký kategoriálny rozdiel vo význame nestojí za kolísaním datívnej a akuzatívnej väzby pri slovesách *prejsť/prechádzať, napadnúť/napadať*. Aj datívom, aj akuzatívom sa pri nich vyjadruje rovnaký druh objektu: vzťahový objekt. Rozdiel je len v tom, že datív ako základný zreteľový pád vyjadruje vzťahový predmet výraznejšie. Datív tu pôvodne prevažoval viacej. Dnes ťažko povedať, či je častejšia väzba *prešla mu chuť, prešiel mu smiech*, alebo väzba *prešla ho chuť, prešiel ho smiech*. I v datíve, i v akuzatíve je rovnaký okruh mien. Tvoria ho mená: *(zlá) vôľa, spánok, driemoty, záchvat, strach, zlosť, choroba, trpezlivosť, hlad, smäd, bolesť, zúrivosť, kašeľ...* Variantnosť normy tu spôsobuje zemepisný faktor: akuzatívna väzba prevažuje na západnom Slovensku. V teórii sa pôvodne odporúčala iba datívna väzba. Prikláňame sa k tomuto názoru s dodatkom, že popri nej treba pripúšťať i akuzatívnu väzbu. K tomuto tolerantnejšiemu postoju nás núti skutkový stav. Striktné odmietanie akuzatívu by na veci nič nezmenilo, ako nič nezmenilo doteraz.

Predstavili sme iba hlavné prechody medzi datívnymi a akuzatívnymi väzbami. Dvojice väzieb, z ktorých jedna je už archaická alebo zastaraná, sme vynechali. Argumentáciu sme tu nemohli rozvinúť do šírky. Obmedzili sme sa na poznatky, ktoré môžu poslúžiť praxi.

LITERATÚRA

MIHÁL, J.: Slovenská gramatika pre I. a II. triedu stredných škôl. I. diel. 2. vyd. Bratislava, Štátne nakladateľstvo 1974, s. 245—246.

MIKO, F.: Rod, číslo a pád podstatných mien. Bratislava Vydavateľstvo SAV 1962, s. 256 s.

ORAVEC, J.: Väzba slovíec v slovenčine. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967, s. 135—166.

ORLOVSKÝ, J.: Slovenská syntax. 2. vyd. Bratislava, Obzor 1965, s. 260—270.

PAULINY, E.: Štruktúra slovenského slovesa. Bratislava, Vydavateľstvo SAVU 1943, s. 34—40 a 63.

RUŽIČKA, J.: Väzba slovesa učí sa. Slovenská reč, 19, 1954, s. 53—54. Slovník slovenského jazyka, zv. I.—VI., red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968.

STANISLAV, J.: Dejiny slovenského jazyka IV. Syntax 1. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973, s. 238—280.

TVRDÝ, P.: Slovenský frazeologický slovník, II. vyd. Praha — Prešov, nákladom Čs. grafickej únie, úč. spol. 1933, s. 844.

*Pedagogická fakulta
Lomonosovova 1, Nitra*

Štefan Krčméry a slovenčina

EMIL TVRDŇ

1. Celoživotné dielo Štefana Krčméryho, ako sa neraz konštatovalo, má pozoruhodne širokú dimenziu: poézia, literárna veda, kritika a estetika, osveta, organizátorská a redaktorská práca. Nie je preto potrebné dokazovať jeho osobitný vzťah k slovenčine. Krčméryho záujmu o slovenský jazyk sa však dodnes nevenovala primeraná pozornosť, lebo lingvistické príspevky, ktoré uverejnil, sa ocitli v rámci publicistickej tvorby akosi v úzadí, roztratené ponajviac na stránkach Slovenských pohľadov. Máme na mysli Krčméryho recenzie diel zo slovenskej beletrie, prekladov, učebníc, jazykovedných prác a poznámky, z ktorých mnohé možno ešte aj dnes hodnotiť ako samostatné originálne príspevky s jazykovou tematikou (pozri aj Kultúra slova, 8, 1974, s. 310—312).

Veľmi podnetná, a to i s odstupom času, je jeho rozsiahlejšia a v našej jazykovednej literatúre často citovaná štúdia *Melódia vety a prízvuk v slovenčine* (Slovenské pohľady, 48, 1932, s. 474—489). 85. vý-

ročie narodenia Š. Krčméryho (narodil sa 26. 12. 1892 v Mošovciach) je dobrou príležitosťou zamyslieť sa nad jeho užitočnou činnosťou v oblasti jazyka.

1.1. Krčméry sa stal r. 1922 redaktorom Slovenských pohľadov (ďalej len SP) a bol ním bezmála 10 rokov — do jesene r. 1932. Krčméryho nesporná zásluha je, že po prevzatí redakcie umožňuje viacerým autorom i naďalej (články o slovenskom jazyku mali v Slovenských pohľadoch dlhoročnú tradíciu) publikovať samostatné príspevky a posudky kníh, v ktorých sa venovala primeraná pozornosť histórii slovenčiny, výskumu slovenských nárečí, onomastike a úrovni používania spisovného jazyka, hoci touto problematikou sa zaoberal iný časopis — *Zborník Matice slovenskej*, do ktorého sám prispel staťou *O melódii slovenského vokatívu* (roč. 10, 1932, s. 122—124). Je takmer symbolické, že Krčméryho redaktorská robota, a teda aj systematická pozornosť, ktorú venoval problémom slovenčiny, sa končí práve v prvom roku vychádzania Slovenskej reči, v ktorej neskôr uverejňuje kratší príspevok *Slovenské nárečia a spisovná reč* (roč. 9, 1941/1942, s. 106).

2. Krčméryho príspevky o jazyku rozdeľujeme na tri tematické okruhy: a) vzťah slovenčiny a češtiny z aspektu spoločenskej funkcie slovenského spisovného jazyka; b) vlastné problémy spisovnej slovenčiny, slovenských nárečí a histórie jazyka; c) otázky výslovnosti, melódie a prízvuku v slovenčine.

2.1. Názor Š. Krčméryho ako popredného slovenského kultúrneho pracovníka na vzťah češtiny a slovenčiny a na ich úlohu v poprevratovom živote Čechov a Slovákov v nepriaznivých politicko-hospodárskych podmienkach buržoáznej ČSR bol pozoruhodne vecný, kritický, no bez politických ambícií. O česko-slovenskej otázke sa vyslovil takto: *Česko-slovenská otázka pomaly, ale určite prebija sa do prirodzených kolají. Kolajou touto sú statočné spôsoby vzájomnosti (...) otázku česko-slovenskú riešiť možno len úprimným hodnotením a zosilňovaním slovenskej kultúry, aby nastal mohol zdravý prúd vzájomnosti. Zdroj otvára sa v mladých dušiach v Čechách i na Slovensku*“ (SP, 39, 1923, s. 610). Preto Krčméry odmieta oživovanie teórie o juhoslovanskom pôvode Slovákov z politického (autonomistického) hľadiska a na tomto základe uzatvára: „*Politicky tendenčná pseudoveda by mala prestať. Vychádza z nej vo vedeckom svete ostuda, v politike nemrav. Nielen v tomto prípade, ale všade, kdekoľvek ju pestujú*“ (SP, 39, 1923, s. 256). Takto sa síce približoval marxistickému hodnoteniu niektorých negatívnych javov v národnostnej politike predmníchovskej ČSR, ale celkove ju nechápe ako úmyselnú tendenciu buržoáznej politiky na obidvoch zúčastnených stranách. Vidí sa mu,

že národnostnú problematiku možno riešiť za účasti triezveho rozumu a tolerance dvoch bratských národov združených v jednom štáte.

2.2. V tejto súvislosti je zaujímavý Krčméryho postoj k obvineniam vzneseným proti Bernolákovi, ktorý „bol proti náhodilému miešaniu slovenčiny a češtiny v knihách, aké sa praktizovalo pred ním“; k tomu Krčméry dodáva: „Ja viem, že tento pisateľ duchom nekonečne bližšie bol prebúdžajúcim sa Čechom ako ktorýkoľvek z jeho predchodcov písúcich zlou miešaninou česko-slovenskou“ (SP, 39, s. 478—479). Pritom sa odvoláva i na výrok J. Zubatého o slovenčine: „Jazyk má své plné právo, je-li ve všem svůj. Dnes člověk v novinách i často v knížkách čte anebo ve shromážděních slyší slovenštinu, která není slovenštinou, nýbrž jen obarvenou češtinou. Slovenštinu přece nedělá, že se místo českého duše napíše duša, místo teď, teraz a pod. Jádro musí být slovenské“ (SP, 46, 1930, s. 811). K negatívnym názorom na bernolákovcov, štúrovcov, Czambela i na slovenskú reč a jej históriu sa Krčméry stavia realisticky a napokon konštruktívne a vecne uzatvára: „Ludia, ktorí správne vidia, Česi a Slováci, zaujatí sú pozitívnejšími vecami“ (SP, 39, 1923, s. 480).

2.3. Š. Krčméry nesúhlasí ani s názormi, podľa ktorých sa Škultéty usiloval oddaľovať slovenčinu od češtiny: „Mohol by som uviesť mnoho jeho rečových opráv, ktorými sa slovenčina priblížila k češtine“ (SP, 39, 1923, s. 625).¹

Ukazuje sa, že Krčméry nepochopil úplne Škultétyho opravy. Niektoré z príkladov sa dajú vysvetliť skôr ich celonárodným výskytom, príp. martinským úzom ako zámerom, ktorý imputuje Krčméry J. Škultétymu. Presnosť Krčméryho postrehu je však v tom, že Škultétymu „nešlo nikdy o iné ako o správnosť, čistotu a slovanskosť jazyka, aby sa Slovan vyjadroval po slovansky, nie v duchu neslovanských jazykov. V slovenčine si to prial tak ako v češtine“ (SP, 39, 1923, s. 625). Podľa Krčméryho očistným zdrojom bol Škultétymu jazyk ľudu a ruština nedotknutá v syntaxi latinčinou a nemčinou.

Krčméryho postoj k jazykovedným príspevkom J. Zubatého a J. Škultétyho je jednoznačný: „On (t. j. Jozef Škultéty) a Jozef Zubatý sa rozumejú, bár by sme im obom rozumeli Česi i Slováci. Dielo Zubatého vzácne je pre Slovákov tak ako dielo Škultétyho pre Čechov. Ono nás zblížuje v dobrom smere“ (SP, 39, 1923, s. 625).

3. Veľkú pozornosť venoval Krčméry konkrétnej jazykovej praxi najmä hodnotením jazyka vychádzajúcich beletristických a náučných kníh, učebníc a časopisov. V recenziách a v samostatných poznámkach posudzuje reč spisovateľov (Urbanovič, Kovalík-Ťstiansky), vedcov a recenzentov (Weingart, Šteller-Šteliar, Baník, Mašínová), auto-

¹ V poznámke však nie vždy celkom presne uvádza Škultétyho opravy.

rov príručiek a učebníc (P. P. Zgúth, Bujnák, Menšík, Šenšel), ako aj reč novin (Slovenský denník, Prúdy).²

3.1. Recenzné hodnotenia Štefana Krčméryho nie sú iba vyratúvaním chýb, lebo sa usiluje jazykové a pravopisné fakty vidieť v systémových alebo spoločenských súvislostiach. Napríklad jazykové osobitosti a reformné pokusy v pravopise posudzuje u mladšej slovenskej vedeckej a literárnej generácie takto: „*Vieme i z minulosti o pravopisných individualistoch slovenských, Samovi Chalupkovi a Samovi B. Hroboňovi. Milá bola ich hlavatosť v niektorých pravopisných otázkach, ale ich pokračovanie nemôžeme schvaľovať. Náš spisovný jazyk a pravopis je viac ako filologická hodnota, je symbolom jednoty všetkých Slovákov, a táto jednota vyžaduje od svojich členov určitú disciplinovanosť. Takáto vec nejde bez autority. Nám via facta autoritou stala sa Rukoväť spisovnej reči slovenskej, preto každému poriadnemu Slovákovi ona musí byť v praxi normou písania. (...) Vieme, že jazyk je živý organizmus. Pravopis ani jednej živej reči je nie definitívny, jazykospyt vždy má kde znovu precizovať a nuansovať. Cez pravopisné reformy prešli najmä v minulom stolytí všetky živé jazyky. U nás dostačí zrovnať hbeci len jednotlivé vydania Rukováti. Jest čo precizovať i v dnešnom stave nášho pravopisu, ale takéto veci pripravujú sa vedeckou úvahou a nie ľubovoľnou praxou. Akékoľvek reformné vývody, aby sa stali praxou, musia byť sankcionované autoritou...*“ (Poznámky. — *Viac disciplíny v pravopise*. SP, 42, 1926, s. 245) Pozornosť si zasluhuje aj Krčméryho názor na vydanie slovenských pravopisných pravidiel. Prihovára sa, aby Matica slovenská publikovala pravidlá slovenského pravopisu a pravopisný slovník, ale zároveň upozorňuje, že tu neslobodno postupovať unáhylene a nabáda na trpezlivosť. Vysvetľuje, že Matica slovenská je povinná uvážiť všetky návrhy: „*Je to veľký komplex otázok, najmä otázok detailných (písanie jednotlivých slov, správnosť jednotlivých tvarov), na ktoré sa Rukoväť Czamblova nerozprestrela a ich neprecizovala. Iste nie je dobre, že pre nejasnosť v niektorých takýchto bodoch vznikla rozdielnosť v písaní, ale horšie by bolo, keby v pravidlách, podľa ktorých budeme písať všetci, boli akékoľvek nesprávnosti*“ (Poznámky. Ad vocem: *Viac disciplíny v pravopise*. SP, 42, 1926, s. 692).

3.2. K diskusiám o pôvode východoslovenských nárečí sa Krčméry vracia poznámkou v úvahe *Slovenské nárečia a spisovná reč* (Sloven-

² Užitočnosť Krčméryho jazykových korektúr je zjavná aj z týchto príkladov: nam. znak myšlienky odporúča pauza, pomlčka; v poslednej dobe — v poslednom čase; student, stát, stipendium — študent, štát, štípéndium; je treba — treba; užívať liekov — užívať lieky; závisieť na niečom — závisieť od niečoho atď.

ská reč, 9, 1941/1942, s. 106). V nej píše, že východoslovenské nárečia sú takou homogénnou časťou slovenčiny ako aj ostatné slovenské nárečia a do spoločnej spisovnej reči prispievajú svojou bohatou slovnou zásobou a dobre zachovanou syntaxou. Pripomína zároveň Czabelove výskumy východnej slovenčiny v diele *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov*. O Czabelovom dialektologickom a historickom výskume sa zmienil aj na inom mieste (Poznámky. SP, 39, 1923, s. 246—247); tam upozorňuje na Czabelovu pozostalosť uloženú v martinskom múzeu, ktorá obsahuje množstvo poznámok a príspevkov z dejín slovenčiny a zo slovenských nárečí. V rukopisnom materiáli vidí Krčméry vhodnú príležitosť pre lingvistu, ktorý by ho usporiadal a spracovaný publikoval. Súčasne navrhuje prísnu kritickú konfrontáciu nárečovej časti Czabelovej pozostalosti s výsledkami dialektologickej akcie Matice slovenskej začatej V. Vážnym a ako aktuálny program slovenskej jazykovedy už v 20. rokoch vytyčuje dialektologický výskum, lebo inak „so slovenskými nárečiami sa stratí dedičstvo nenahraditeľné, cenné pre celú slovanskú filológiu“ (SP, 39, s. 247).

3.3. Významný je aj Krčméryho prínos v okruhu súčasných názorov na sloh. V kritickom príspevku o Šenšelovej *Slovenskej štylistike* (SP, 38, 1922, s. 190) predpokladá, že odborník by mnohé veci v knihe o slohu formuloval inak, bol by presnejší a vniesol by do nej nové poznatky. V príkladoch žiada viac „z korešpondenčnej, obchodnej, úradnej, vedeckej štylizácie ako z poézie“. Zásadná a moderná je aj jeho poznámka: „I v celku hodno bude knihu lepšie odpoetizovať. Veď vedľa štylistiky máme už i slovenskú poetiku.“ Krčméryho kritika aj svojim záverom ukázala, že jej autor je so Šenšelovou prácou nie veľmi spokojný: „Konečne prosíme autora, aby sám nepovažoval dielo za dokonečné a dokonalé. Už teraz hodno si ho revidovať, pripravovať pre druhé vydanie. Prosíme všetkých, ktorí sa s otázkou slovenského štýlu zaoberali, aby prispeli autorovi dobrou radou i doplnkami. Poslúžia veľmi dobrej.“

4. Nie je cieľom tohto príspevku podrobne analyzovať všetky príspevky Š. Krčméryho o jazyku. Jednako sa však žiada aspoň stručne pristaviť sa aj pri jeho záujme o spisovnú výslovnosť a suprasegmentálne javy; tento záujem bol vyvolaný štúdiom rytmickej problematiky slovenského písaného i hovoreného verša. Solídne hudobné vzdelanie a výborný sluch³ umožnili Krčmérymu využívať melodické, dynamické

³ Keď počul napríklad Hviezdoslava, Rázusa a Roya čítať ich vlastné verše, zistil, že si čítaním narúšajú vlastný rytmus. Podobnú tendenciu si všimol aj pri školských recitáciách detí z Turca, Oravy a Ponitria. — SP, 38, 1922, s. 189.

LITERATÚRA

CZAMBEL, S.: Rukoväť spisovnej reči slovenskej. 3. vyd. Turčiansky sv. Martin 1919.

HORÁK, G.: Hodnotenie javiskovej reči. Kultúra slova, 9, 1975, s. 178—179, 218—220, 361—362.

HORÁK, G.: Hodnotenie javiskovej reči vo Zvolene. Kultúra slova, 10, 1976, s. 178—180.

KRÁL, Ā.: Z problematiky intonácie. Kultúra slova, 9, 1975, s. 300—306.

ONDREJOVIČ, S.: Mária Rázusová-Martáková o slovenských predložkách. Kultúra slova, 10, 1976, s. 21—24.

ŠTRAUS, F. — SABOL, J.: K výskumu a interpretácii slovenského sylabotnického verša. Slovenská literatúra, XV, 1968, s. 243—249.

*Pedagogická fakulta
Podlavická cesta, Banská Bystrica*

Slovná zásoba z okruhu získavania kultúrnej pôdy v slovenských terénnych názvoch (II. časť)

MILAN MAJTÁN

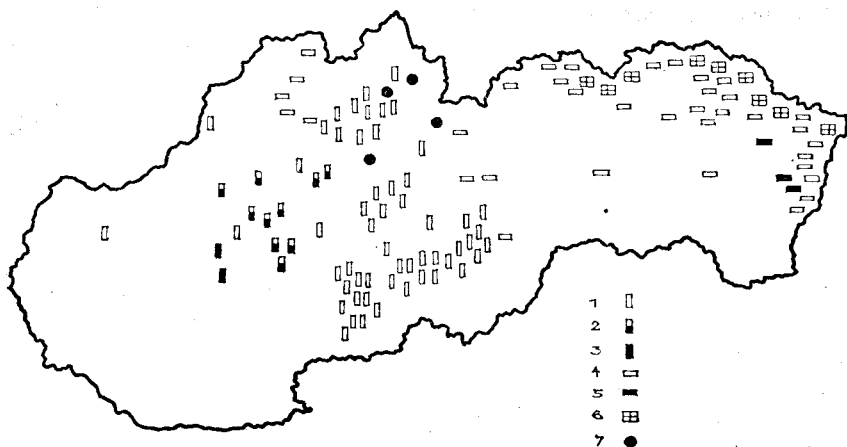
6. Čierťaž, čertaž (*čertiť)

Slová *čierťaž*, *čertaž* vznikli zo slovesa so základom +*čer(s)* — (*čersti* — *črtq*, *črtati* = Ťať, vytínať), majú teda so slovami *čerchla*, *kršľa* spoločný koreň. V toponymii sa využilo slovo *čierťaž* v niektorom zo starších významov „vyklčované miesto“ alebo „vyrúbanými pásmi leša ohraničené miesto“ (Habovštiak, 1954, s. 245). V spisovnej slovenčine sa slovo *čierťaž* používa vo význame „hranica“, najmä v básnickej reči. V kartotéke Slovníka slovenského jazyka možno nájsť aj doklady s príbuzným významom „obrys“ (*čierťaž vrchov*, *čierťaže hôr*, ale aj s všeobecným významom „zlo“ (*vábila ľudí do čierťaže zákernej, rozrytá čierťaž* = zlý terén a pod.), ktorý iste súvisí s ľudovou etymológiou, s priklonením tohto výrazu k slovu *čert*.

V terénnych názvoch na Slovensku sa slovo *čierťaž* vyskytuje v mnohých variantoch. Na strednom a na západnom Slovensku prevládajú podoby ženského rodu *čertaž* a *čierťaž* [demin. *čertiažka*], na dolnej Orave *čertáž*, na okolí Banskej Bystrice *čertaz*, v Gemeri *šertaz* a i., v okolí Trábeča *čirtáž*, na Orave a v Liptove *črtáž*. Na východnom Slovensku, na Kysuciach a na Horehroní sú rozšírené po-

doby mužského rodu. Najviac sa používa podoba *čertež* (demin. *čertežik*), pri Michalovciach a Humennom aj *čirtež*, *čircež*, na severnom okraji východného Slovenska v ukrajinských nárečiach *čertiž* aj *čerkiž*.

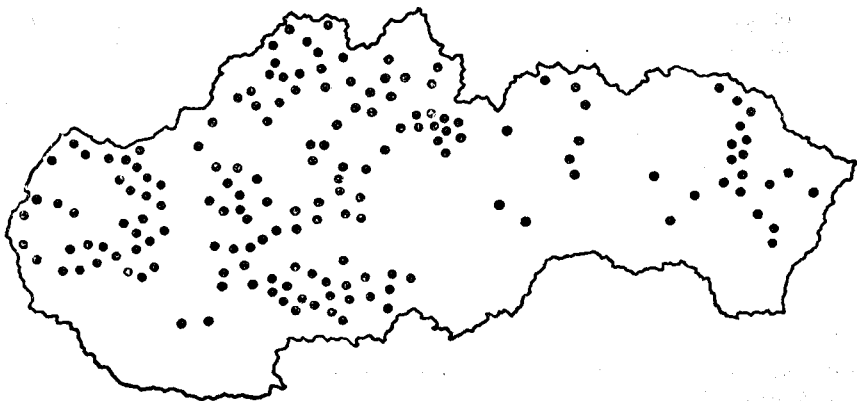
So zánikom významovej priezračnosti a s ľudovou etymológiou tohto slova súvisia aj jednotlivito doložené podoby *čertazie*, *čertazeň*, *črtlaž*, *čeriataž*, *čertažnik*, *čertiar*, *čertiak*. Ľudová etymológia spája rozličné varianty a podoby názvov utvorených zo slova *čierťaž* so slovným základom *čert*. Iba zriedka sa v ľudových výkladoch názvov uvádza starší apelatívny význam, napr. „vyklčovaná lúka alebo pasienok“. Ako výnimočný príklad možno uviesť aj ľudový výklad názvu *Čertov vršok* (Zvolenská Slatina): „*tade išla čerta, hranica medzi panským a urbárskym majetkom*“, pôvodne to bol teda asi +*Čertov vršok* (t. j. hraničný), lebo údaj o majetkovej hranici je pravdivý.

1. Slovo *čierťaž* v slovenských terénnych názvoch: 1. *čertaž*, 2. *čierťaž*, 3. *čirtaž*, 4. *čertež*, 5. *čirtež*, 6. *čertiž*, 7. *črtaž*.

7. Novina (nový)

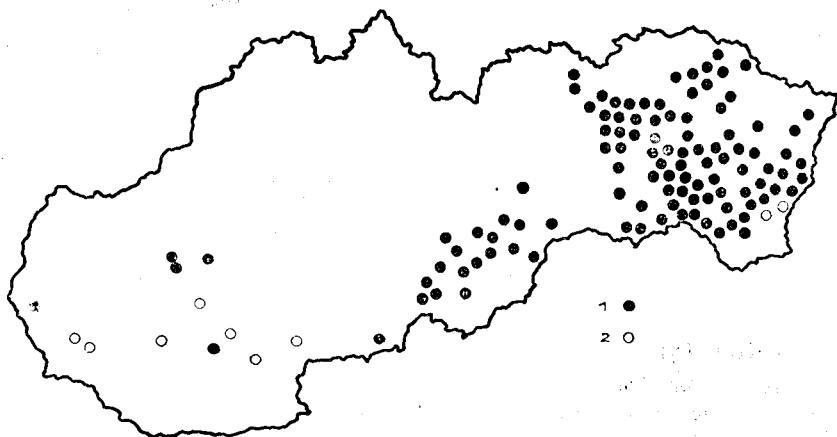
Slovo *novina* (demin. *novinka*) označovalo nový, novoskultivovaný pôdu, v južnejších krajoch aj novozaľožené vinice. Pri tvorení terénnych názvov sa využilo prakticky na celom slovenskom jazykovom území. Najviac dokladov je z podhorských oblastí stredného a západného Slovenska, menej z východoslovenského územia.

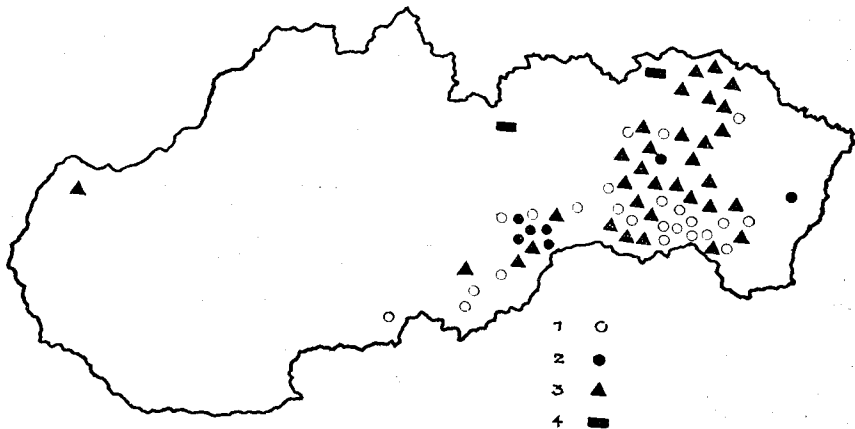
2. Slovo *novina* v slovenských terénnych názvoch.

8. Ortáš — ortvaň — ortovisko (ortovať)

Slová *ortáš* a *ortvaň* sa do slovenčiny, najmä do východoslovenských nárečí, prevzali z maďarčiny (maď. *irtás* „klčovanie“, *irtvány* „klčovisko“, sloveso *irt* „ničiť, kynožiť, klčovať“). So začiatočným *o-* namiesto maďarského *i-* sa tieto slová zaradili do slovenskej slovnej zásoby a umožnili vznik ďalších odvodených slov, ako sú napr. zdrobneniny *ortašik*, *ortvanik*, *ortvaňok*, ďalej podoby *ortováň*, *ortvanka*, *orták*, *ortvisko*, *ortovať* (-c), *ortovka* (= motyka klčovnica) a pod.

3. Slovná zásoba zo základu *ort-* v slovenských terénnych názvoch: 1. *ortáš*, *ortaš*, 2. *irtáš*, *ertaš*.

4. Slovná zásoba zo základu *ort-* v slovenských terénnych názvoch: 1. *ortváň*, *ortvaň*, 2. *ortováň*, *ortovaň*, 3. *ortovisko*, 4. *orták*.

V slovenských terénnych názvoch sa slová so slovným základom *ort-* vyskytujú hromadne na východnom Slovensku, v Gemeri a vo východnej časti býv. Novohradskej stolice, inak iba na južnom okraji slovenského jazykového územia, odkiaľ máme doložené aj neadaptované podoby *irtáš*, *ertaš*.

Aj ďalšie slová z tohto základu sa v slovenských terénnych názvoch vyskytujú iba vo východnej polovici Slovenska, výnimkou je jediný doklad na názov *Ortovisko* od Senice. V južnej časti tohto územia prevládajú názvy typu *Ortvaň*, vo východnom Gemeri súvislý areál tvoria názvy so slovom *ortováň*. Najviac sa využilo slovo *ortovisko*, ktoré sa vyformovalo už v slovenskom prostredí. Zo severného okraja máme niekoľko dokladov na názvy utvorené zo slova *orták* (*ortak*).

LITERATÚRA

HABOVŠTIK, A.: K etymológii názvov Čierťaž, Črchľa, čremoš. Jazykovedný časopis, 8, 1954, s. 244—247.

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha, Academia 1968. 868 s.

Słownik prasłowiański. Zv. 2. Red. F. Sławski. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk, Zakład Narodowy im. Ossolińskich — Wydawnictwo PAN 1976.

VAŽNÝ, V.: Slovo „Čierťaž“ anebo „Čierfaž“ v slovenštině. Bratislava, 6, 1932, s. 462—466.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

Základné názvy z fyziky*

Mechanika tekutín

molekulové vlastnosti kvapalín

vlastnosti kvapalín podmienené molekulovou štruktúrou kvapalín

povrch kvapaliny = hladina kvapaliny

plocha, ktorou sa kvapalina oddeľuje od plynného prostredia nad ňou

rozhranie kvapaliny a plynu

dotyková plocha kvapaliny a plynu

rozhranie dvoch kvapalín

dotyková plocha dvoch nemiešajúcich sa kvapalín

rozhranie kvapaliny a tuhej látky

dotyková plocha kvapaliny a tuhej látky

kapilarita = vzlínavosť

jav prejavujúci sa zvýšením alebo znížením povrchu kvapaliny v úzkej rúročke (kapiláre) oproti povrchu kvapaliny, do ktorej je rúčka ponorená

kapilárna elevácia

zvýšenie povrchu kvapaliny v úzkej rúročke spôsobené kapilaritou

povrchové napätie

veľičina definovaná podielom sily pôsobiacej tangenciálne smerom na povrch kvapaliny kolmo na myslený rez povrchu a dĺžky tohto rezu

vnútorné trenie tekutiny

tracie sily na rozhraní vrstiev kvapaliny alebo plynu pohybujúcich sa rôznymi rýchlosťami

viskozita

vlastnosť tekutín spôsobujúca v nich vnútorné trenie

dynamická viskozita

veľičina definovaná podielom tangenciálneho napätia zapríčineného vnútorným trením a gradientu rýchlosti v uvažovanom mieste prúdiacej tekutiny

kinematická viskozita

veľičina definovaná podielom dynamickej viskozity a mernej hmotnosti tekutiny

* Pod týmto názvom sme uverejnili súpis fyzikálnych názvov a ich definícií ako výsledok práce názvoslovnej komisie pri Jednote slovenských matematikov a fyzikov SAV (pozri KS, 9, 1975, s. 168—173 a KS 10, 1976, s. 343—351). Publikovaný výber je pokračovaním v tejto práci.

odpor prostredia

vlastnosť prostredia spôsobujúca vznik odporovej sily pri pohybe telesa v tomto prostredí

odporová sila

brzdíaca sila, ktorou pôsobí prostredie na teleso pohybujúce sa v tomto prostredí

prúdnicový tvar = aerodynamický tvar

tvar telesa, pre ktorý je odporová sila za daných podmienok najmenšia

*Kmitanie, vlnenie a akustika***kmitavý pohyb = kmitanie**

pohyb telesa, pri ktorom jeho vzdialenosť od rovnovážnej polohy neprekročí konečnú hodnotu

rovnovážna poloha kmitajúceho telesa

poloha kmitajúceho telesa, v ktorej teleso má najmenšiu potenciálnu energiu

periodické kmitanie

kmitavý pohyb, pri ktorom sú veličiny určujúce polohu kmitajúceho telesa periodickými funkciami času

kmit

pohyb, ktorý vykoná periodicky kmitajúci hmotný bod za jednu periódu

výchylka = okamžitá výchylka

odľahlosť kmitajúceho telesa od jeho rovnovážnej polohy v danom okamihu

lineárna výchylka = elongácia

výchylka určená vzdialenosťou kmitajúceho hmotného bodu od jeho rovnovážnej polohy

uhlová výchylka

výchylka určená uhlom vychýlenia kmitajúceho telesa z jeho rovnovážnej polohy

vektorová výchylka

výchylka určená polohovým vektorom kmitajúceho hmotného bodu vzhľadom na jeho rovnovážnu polohu

amplitúda výchylky

najväčšia elongácia kmitajúceho hmotného bodu

rozkmit

dvojnásobok amplitúdy výchylky kmitajúceho hmotného bodu

amplitúda rýchlosti

najväčšia hodnota rýchlosti kmitajúceho hmotného bodu

amplitúda zrýchlenia

najväčšia hodnota zrýchlenia kmitajúceho hmotného bodu

doba kmitu = perióda

čas, po ktorom sa časový priebeh kmitavého bodu identicky opakuje

kmitočet = frekvencia

veľičina definovaná podielom počtu kmitov a času, za ktorý sa kmity vyvolali; jej číselná hodnota sa rovná počtu kmitov za časovú jednotku

uhlový kmitočet = uhlová frekvencia

2π násobok kmitočtu

jednoduchý kmitavý pohyb

kmitavý pohyb, pri ktorom je výchylka sínusovou (kosínusovou) funkciou času

harmonický pohyb

kmitavý pohyb hmotného bodu za účinku sily úmernej lineárnej výchylke a orientovanej vždy proti tejto výchylke

časové rozvinutie kmitavého pohybu

grafické zobrazenie závislosti výchylky kmitajúceho telesa od času

fáza kmitavého pohybu

argument funkcie, ktorou sa opisuje závislosť výchylky od času pri jednoduchom kmitavom pohybe

začiatočná fáza

hodnota kmitavého pohybu na začiatku počítania času

fázový rozdiel

rozdiel fáz dvoch jednoduchých kmitavých pohybov

rovnaká fáza

nulový fázový rozdiel jednoduchých kmitavých pohybov alebo fázový rozdiel rovný celočíselnému násobku čísla 2π

opačná fáza

fázový rozdiel dvoch jednoduchých kmitavých pohybov rovný nepárnemu násobku čísla

matematické kyvadlo

hmotný bod zavesený v tiažovom poli na tuhom závесе zanedbateľnej hmotnosti

fyzikálne kyvadlo

teleso otáčané v tiažovom poli okolo vodorovnej osi, ktorá neprechádza jeho ťažiskom

kývavý pohyb = kývanie

kmitavý pohyb, ktorý vykonáva kyvadlo po vychýlení z rovnovážnej polohy

kyv

pohyb kyvadla z jednej krajnej polohy do druhej

výkyv

najväčšia výchylka kyvadla

rozkyv

uhlová odľahlosť krajných polôh kývajúceho sa kyvadla

doba kyvu

čas, za ktorý prejde kyvadlo z jednej krajnej polohy do druhej

redukovaná dĺžka fyzikálneho kyvadla

dĺžka závesu matematického kyvadla, ktoré má s daným fyzikálnym kyvadlom rovnakú dobu kmitu

sekundové kyvadlo

fyzikálne kyvadlo, ktorého doba kyvu je jedna sekunda

reverzné kyvadlo

fyzikálne kyvadlo s dvoma navzájom rovnobežnými a vzhľadom na ťažisko nesymetricky uloženými osami, ktoré sa dá upraviť tak, aby doba kmitu okolo obidvoch osí bola rovnaká

vlastné kmitanie = vlastné kmity

kmitanie pružného telesa alebo sústavy vyvolané vonkajším impulzom a prebiehajúce ďalej bez dodávania energie zvonka

nútené kmitanie

kmitanie pružného telesa alebo sústavy so zachovaním vlastného kmitočtu, pri ktorom sa dodávaním energie zvonka udržiava stála amplitúda

vynútené kmitanie = vynútené kmity

kmitanie pružného telesa alebo sústavy vyvolané vonkajšou periodickou silou

pružná sila = elastická sila

sila, ktorá po odstránení deformačných vplyvov vracia teleso do pôvodného stavu pred deformáciou

tuhosť pružiny

veličina definovaná podielom deformujúcej sily a zmeny dĺžky pružiny

ladenie

voľba sústavy hudobných intervalov medzi tónmi hudobnej stupnice

prirodzené ladenie

ladenie, pri ktorom sú frekvencie tónov hudobnej stupnice v pomere malých celých čísel

temperované ladenie

ladenie, pri ktorom hudobný interval jednej oktávy je rozdelený na dvanásť poltónových intervalov

zafarbenie tónu

vlastnosť, ktorou sa odlišujú tóny rovnakej výšky, prípadne i hlasitosti, utváraná rôznymi zdrojmi

základný tón zvučiaceho telesa

čistý tón, podľa ktorého výšky posudzujeme výšku tónu vydávaného zvučiacim telesom

vyššie tóny

zložky tónu s vyššími frekvenciami, ako je frekvencia základného tónu

akustický rezonátor

zariadenie umožňujúce v dôsledku rezonancie intenzívnejšiu premenu energie mechanických kmitov na akustickú energiu

rezonančná skrinka

akustický rezonátor v tvare skrinky

rezonančná doska

akustický rezonátor v tvare dosky

mechanický záznam zvuku

záznam zvuku, pri ktorom sa na registráciu a reprodukciu využívajú mechanické kmity

magnetický záznam zvuku

záznam zvuku, pri ktorom sa na registráciu a reprodukciu využívajú magnetické vlastnosti látok

optický záznam zvuku

záznam zvuku, pri ktorom sa na registráciu a reprodukciu využívajú optické javy

ROZLIČNOSTI

Môžu byť výsledky úspešné alebo úspešnejšie?

Pri hodnotení Incheby 77 sme sa dočítali, že jej *výsledky boli úspešnejšie než po iné roky*. Chceme upozorniť, že spojenie *úspešné*, resp. *úspešnejšie výsledky* je veľmi nezvyčajné a že vzniklo pravdepodobne skrížením dvoch spojení: *úspešná výstava* — *dobré výsledky*. Už z povahy prídavného mena *úspešný* — z faktu, že je odvodené od abstraktného podstatného mena *úspech* — vyplýva, že sa môže spájať len s takými podstatnými menami, ktoré vyjadrujú činnosť, dej. Je to preto, že len činnosťou možno dosiahnuť úspech. Preto sú bežné spojenia ako *úspešná práca*, *úspešné podujatie*, *úspešná činnosť*, aj *úspešná výstava*. O všetkých týchto podujatiach môžeme povedať, že mali úspech. Ale výsledky nemôžu mať úspech, lebo samy sú dô-

sledkom, zavŕšením istej činnosti. Toto zavŕšenie môže byť dobré, zlé, neuspokojivé, vynikajúce, teda aj výsledok takýchto činností môže byť dobrý, zlý, uspokojivý, vynikajúci, ale nie úspešný. Je to skoro tak, ako keby sme povedali, že dobrý výsledok, teda úspech bol úspešný.

J. Horecký

Vlastnonožne

V Lastovičke, televíznej relácii pre pionierov, pri reportáži o novom bratislavskom moste, ktorý má názov most Slovenského národného povstania, reportér vtipne komentoval výstup jedného z pionierov na vrchol pylóna po schodíkoch takto: *Peter si so sebou doniesol vlastnonožne spočítané tajomstvo: 492 schodov*. V tejto vete nás upútala príslovka *vlastnonožne*.

Príslovka *vlastnonožne* je neologizmus, ktorý zatiaľ nezaznačuje nijaký slovník. Nenašli sme ju ani v lexikálnej kartotéke Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Napriek tomu treba konštatovať, že je to dobre utvorené slovo. Vzorom na utvorenie príslovky *vlastnonožne* bola príslovka *vlastnoručne* s významom „vlastnou rukou, vlastnými rukami“. Základom príslovky *vlastnonožne* je spojenie *vlastnými nohami* a má význam „na vlastných nohách“. Príslovka *vlastnonožne* je dokladom na bohaté slovotvorné možnosti, ktoré poskytuje spisovná slovenčina, a hodno ju zaznačiť aj v slovníkových prácach, hoci nie je predpoklad, že by sa jej používanie veľmi rozšírilo.

Východisková veta *Peter si so sebou doniesol vlastnonožne spočítané tajomstvo* je zaujímavá ešte aj tým, že sa v nej príslovka *vlastnonožne* používa nie v jej priamom význame. Spojením *vlastnonožne spočítané tajomstvo* sa chce obrazne — a môžeme povedať, že aj celkom vtipne — vyjadriť okolnosť, že Peter na vlastných nohách musel prejsť všetkými schodíkmi, aby sa dozvedel výsledok, teda koľko schodíkov je od spodku pylóna po jeho vrchol.

M. Považaj

Pentáda

V odborárskom denníku Práca (10. 5. 1977, s. 3) sme sa stretli so slovom *pentáda* v tomto súvetí: *Po mimoriadne teplej prvej pentáde mája, keď na území Slovenska dosiahli maximálne teploty 26 až 30 stupňov, čím boli prekonané dlhodobé teplotné rekordy, sa v druhej pentáde ochladilo*. Slovo *pentáda* je gréckeho pôvodu. Prvá časť

slova *pentáda* (*[pent-]*) má význam „päť“ rovnako ako v slovách *pentagón* (päťuholník), *pentameter* (päťstopový verš) a pod. V Slovníku slovenského jazyka ani v Slovníku cudzích slov (S. Šaling — M. Šalingová — O. Peter. 3. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970) sa slovo *pentáda* neuvádza, uvádza ho však J. Mistrík v Retrográdnom slovníku slovenčiny [1. vyd. Bratislava, Univerzita Komenského 1976, s. 113]. Slovo *pentáda* je utvorené podobným slovotvorným postupom ako slová *monáda*, *triáda*, *tetráda*, *dekáda*. Podstatným menom *pentáda* pomenúvame v spisovnej slovenčine súbor piatich rovnakých vecí a obdobie piatich dní, piatich rokov: *prvá pentáda*, *druhá pentáda* a pod. Slovo *pentáda* treba zaradiť aj do Slovníka slovenského jazyka, resp. do slovníkov cudzích slov.

J. Jacko

SPRÁVY A POSUDY

Vynikajúci zborník statí o Jankovi Kráľovi

Na sté výročie smrti štúrovského básnika Janka Kráľa zostavil Stanislav Šmatlák vynikajúci zborník statí z pera našich popredných znalcov diela geniálneho básnika a zápalistého revolucionára. Ide o podarený pokus dať do malého zborníka vedecky fundované pohľady na jednotlivé stránky života a diela nášho popredného štúrovca, básnika a formovateľa novej spisovnej slovenčiny.

Z hľadiska jazyka a jazykovej kultúry má najväčší význam príspevok Eugena Paulinyho *Prelom Janka Kráľa do slovenského básnického jazyka* (str. 241—261). Píše sa v ňom veľmi presvedčivo o tom, že prelom Janka Kráľa do slovenského básnického jazyka bol v tom, že si vzal ako predlohu ľudovú reč, a potom v tom, že sa táto ľudová reč stala kultivovanou rečou básnika. Treba súhlasiť s Paulinyho konštatovaním, že Janko Kráľ prevzal formu a schému ľudovej piesne do svojej poézie, že ovládal aj spevnosť tohto verša, lenže celý verš využíval po svojom. Na mnohých miestach sa ustálená forma verša porušuje. Striedanie dokonalého sylabotonickeho verša s veršom, ktorý základnú osnovu síce dodržiava, ale značne porušuje jej rytmicko-syntaktický paralelizmus, je vecou vedomého zámeru autora, a nie príkladom nedokončenej a nedokonalej improvizácie. To, čo sa vše pokladalo za neumelosť a chybu, treba pokladať za umelecké majstrovstvo pri realizácii istého zámeru. Tam, kde je pokojná a vyrovnaná nálada, tam je i veršová technika dokonalá: verše sú vypracované a zodpovedajú štúrovskému kánonu. Ale tam, kde je pochmúrna nálada a rozorvanosť, tam je aj verš hrboľatý:

pôdorys verša sa zachováva, ale syntaktická nadstavba nezodpovedá pôdorysu. Inými slovami: rozrušená veršová osnova bola u Janka Kráľa v korelácii so vzrušeným obsahom. Tento vedecký poznatok zdôrazňuje hodnotu jankokráľovskej poézie a odmieta všetky doterajšie rozpačité výroky o nedokonalosti jej básnickej formy.

Ak vyslovujeme svoj súhlas s novým chápaním básnického majstrovstva Janka Kráľa, uznávame, že zistený jav sa vo vývine slovenskej poézie pred Jankom Kráľom nevykytoval. Ale v svetovej literatúre je známy: silne sa využil v jambickom pásme v Schillerovej Piesni o zvone, ako to zisťujeme aj vo Hviezdoslavovom preklade tohto textu.

Zborník statí *Janko Kráľ* (Bratislava, Tatran 1976) je pozoruhodný najmä preto, lebo tu nejde o príležitostný hold, ale o úsilie priblížiť sa k úplnému poznaniu objektívnej pravdy.

J. Ružička

Slovenský preklad Poľovníctva

(Ing. Pavel Forst a kol., Poľovníctvo. Z českého originálu preložili O. Sedláková a Ing. J. Serdel. Bratislava, Príroda 1976. 462 s.)

Publikácia *Poľovníctvo* je prekladom z českého originálu. Svojím rozsahom, tematikou a spôsobom spracovania je to vlastne encyklopédia poľovníctva, preto chceme venovať osobitnú pozornosť jej jazykovej a štylistickej stránke. Pravda, v tomto posudku nám nepôjde o vzťahy posudzovaného textu k originálu, resp. o to, či je preklad plne adekvátny východiskovému textu: slovenský text berieme ako hotový jazykový jav.

Súhrnne možno o slovenskom preklade povedať, že je dobrý, že je výsledkom starostlivého diferencovania výrazových prostriedkov spisovnej češtiny a slovenčiny. V preklade sa rešpektuje lexikálna norma súčasnej spisovnej slovenčiny, používa sa ustálená odborná terminológia daného odboru; v prípadoch, keď sa upotrebuje novotvary, ide o ústrojne utvorené prostriedky, ktoré sú sémanticky presné a zreteľné a sú v zhode so zásadami tvorenia slov v súčasnej spisovnej slovenčine. Mnohé odborné termíny používané v publikácii sú úzko odborné, ale sú zrozumiteľné, lebo sa v texte jednak vysvetľujú a jednak sú motivačne priezračné (napr. *fretkovanie*, 307, *násypce*, 311, *brlohárenie*, 316, *odrádzadlá*, 317, *úživnosť*, 99, *priehon*, 299, *nadhánka*, 299, *zálomok*, 336).

Vety sú stavané jasne, zrozumiteľne, zvyčajne majú jednoduchú stavbu, používanie zložitejších syntaktických prostriedkov je zriedkavé. Jednoduchosť syntaxe ukazuje aj tento text zo s. 307:

Úspech chytania závisí od vhodného umiestenia sietí, správneho vedenia honcov a od pohotovosti chytačov. O ich umiestení rozhoduje poľovný hospodár, ktorý pozná prirodzené chodníčky zveri. Siete sa stavajú tak, aby neboli v teréne príliš výrazné. Pri veľkých priehonoch sa nám obyčajne nepodarí dostať zajace na veľkú vzdialenosť do sietí. Keď je pôda mäkká, býva priehon dlhý asi 600 m, keď je zamrznutá, najviac 1500 m.

Treba oceniť aj používanie progresívnych tvarov *psy, vlky, vtáky* sústavne v celom texte publikácie.

Niekoľko pripomienok k jazykovej a štylistickej stránke publikácie:

Z morfológických javov upozorňujeme na nefunkčné striedanie prípon *-a/-u* v gen. sg. pri slove *brloh*: *brloha* (napr. na s. 107, 111), ale schéma *kráľičieho brlohu* (s. 105 a 120). Pravidlá slovenského pravopisu uvádzajú síce pri tomto slove dvojtvar *-a/-u*, ale v tom istom texte sa má používať iba jeden tvar; uprednostnili by sme tvar *brloha*. Nie je v poriadku ani tvar gen. sg. *hltanu* (54) — správne má byť *hltana*. Tvar *albini* v 1. páde množ. čísla nie je odôvodnený, ak ide o pomenovanie zvierat (s. 47). Analogicky podľa dvojice *samotári — samotáre* (tvar *samotáre* sa v súvisе s kamzíkmi používa napr. na s. 95 posudzovaného textu) treba rozlišovať dvojicu tvarov *albini* (pre mužské životné) — *albíny* (pre mužské neživotné a v rámci nich aj zvieracie pomenovania). Podobne aj pri výraze *cudzopasník* sa v množnom čísle rozlišuje životný tvar *cudzopasnici* (v prenesenom význame o ľuďoch) a neživotný tvar *cudzopasníky* — tento posledný sa mal použiť aj na s. 435 posudzovanej knihy vo vete ...*ktoré odpudzujú vonkajších cudzopasníkov*. Od názvu *Praděd* je v spisovnej slovenčine gen. sg. *Praděda*, nie *Pradědu*, ako sa píše na s. 107.

Zo syntaktických javov si všimneme slovosled a členenie vety pomocou čiarok.

V súvetí *Tráviaca sústava vtákov sa začína bezzubým zobákom, ktorý môže potravu len nedokonale upravovať* (s. 53). treba za jadro výpovede v druhej vete pokladať časť *len nedokonale* (ukazuje to aj vymedzovacia častica *len*), takže veta by bola prirodzenejšia v takejto podobe: *ktorý môže upravovať potravu len nedokonale*.

Vo vete *Preto pri dvojitozubcoch môže sa vyskytnúť dvojité oplodnenie* (s. 61) je problematické postavenie slovka *sa*; podľa požiadaviek rytmického členenia textu by malo stáť za prvým prízvučným slovom vo vete, t. j.: *Preto sa pri dvojitozubcoch môže vyskytnúť dvojité oplodnenie*.

V súvetí *Vývoj jelenej zveri ovplyvnili aj jelene dovezené zo zahraničia do zvernic (maral, wapiti), ktoré sa v minulom storočí dostali do voľnej prírody po vypustení zo zvernic (napr. v SSR zo zvernice v Topoľčiankach a v Javorine)* (s. 69) je v oboch prípadoch nevhodne umiestnený predložkový výraz *do*, resp. *zo zvernic*: v prvom prípade vzniká falošná sytagma, v druhom prípade jeho umiestnenie nezodpovedá požiadavkám významovej výstavby výpovede. Súvetie by sme upravili takto: *Vývoj jelenej zveri ovplyvnili aj jelene dovezené do zvernic zo zahraničia (maral, wapiti), ktoré sa v minulom storočí po vypustení zo zvernic (napr. v SSR zo zvernice v Topoľčiankach a v Javorine) dostali do voľnej prírody*.

Na niektorých miestach textu sa nerozlišuje tesný a voľný prívlastok. Napr. vo vete *Druhy, hľadajúce potravu v pôde, majú silné nohy, prispôbené na hrabanie (hrabavce)* (s. 49) predstavuje časť *hľadajúce potravu v pôde* tesný prívlastok, lebo po jej vypustení z vety sa mení zmysel vety; preto sa od ostatnej vety neoddeľuje čiarkami. Takisto aj časť *zbavenou piesku* vo vete *Soľníky stačí naplniť kuchynskou alebo dobyťou soľou, ktorá sa zmieša s ílovitou hlinou, zbavenou piesku, v pomere 90 dielov ílu a 10 dielov ku-*

chynskej soli alebo 75—80 dielov dobytčej soli (s. 212) je tesným privlastkom, preto nemá byť od ostatnej vety oddelená čiarkami.

Väzba so 7. pádom pri slovese *zvoliť* (zvoliť *predsedom federálneho výboru*, s. 43) je v súčasnej spisovnej slovenčine zastaraná, neživá; bežná je väzba s predložkou *za* + 4. pád: *zvoliť za predsedu*.

Zaujímavá je zhoda v množnom čísle pri prísudkovom slovese vo vete *Druhý a piaty prst bývajú menšie a vyššie položené* (s. 51). Zvyčajné je tu jednotné číslo: *Druhý a piaty prst býva menší*.

Na niektorých miestach textu pôsobí farbavo nadbytočné používanie vzťažného zámena *ktorý*, napr.: *Je to nočná zver, ktorá cez deň odpočíva v brlohu a za súmraku vychádza na lov* (s. 111). — *Je to denná zver, ktorá v noci odpočíva v skrýši, t. j. v hniezde na strome* (s. 108). — *Prerežeme krk od ohryzka po hrudník, chytíme pažerák a priedušnicu, ktoré uvoľníme čo najhlbšie do hrudníka* (s. 330). Tu ide o krátke vety, jednoduché konštatovania, ktoré netreba dávať do vzťažných viet, ale jednoducho k sebe priradovať (pomocou čiarky alebo spojky *a*): *Je to denná zver, v noci odpočíva v skrýši*. — *Chytíme pažerák a priedušnicu a uvoľníme ich čo najhlbšie do hrudníka*. Podobne aj na s. 369: *Záver guľovnic plní tieto funkcie: zasúva náboj do nábojovej komory, ktorý uzamyká, vyťahuje a vyhadzuje vystrelenú nábojnicu* (lepšie: *zasúva náboj do nábojovej komory a uzamyká ju*).

V daktorých vetách treba kvôli jednoznačnosti doplniť podmet, napr.: *V lete, keď sú už líštata vyspelé, príbuzenské väzby slabnú a postupne sa osamostatňujú* (s. 114) — tu treba v ostatnej vete doplniť podmet *líštata*: *líštata sa postupne osamostatňujú*, aby nevznikla nejasnosť, že sa osamostatňujú príbuzenské väzky, ktoré sú podmetom v predchádzajúcej časti súvetia. Podobne vo vete na s. 218: *Zo samičej zveri má byť asi 1/4 jeleničiek a 3/4 jeleníc*. Pri tomto zásahu sa však predpokladá, že jednotlivé jedince zveri budú dokonale poznať a dostatočne spoľahlivo sa odhadne ich vek nie je jasné, kto má poznať jedince zveri. Inde treba zasa doplniť sponové sloveso a odkazovací výraz; napr. v úryvku *Medvedovité majú päťprsté nohy, ktoré sú zakončené silnými pazúrami. Našlapujú na celé chodidlo, tzv. ploskochodce* (s. 111) treba v druhej vete doplniť slová *sú to: sú to* tzv. *ploskochodce*. Iné vety treba upraviť ináč; napr. vo vete *Osobitným spôsobom polovania, ktorý je v súčasnosti už veľmi vzácny jav, je tzv. fretkovanie* (s. 307) je zbytočné slovo *jav*. Zbytočné je i slovo *vek* vo vete *Len málo zveri sa dožije veku 3 roky* (s. 231).

Napokon niekoľko slov o slovnej zásobe. Výraz *užitý* v spojení *užitá zoológia* (s. 45, 62) nemožno v spisovnej slovenčine v takomto prípade použiť. Treba sa uspokojiť iba s výrazom *aplikovaný*. Slovo *brašna* (s. 366) je nespisovné; spisovne je to *taška* alebo *kapsa*. Namiesto okrajového slova *počiatok* (s. 213) sa v súčasnej spisovnej slovenčine ako bežnejšie používa slovo *začiatok*. Nie je odôvodnené striedanie názvov *malorážka* a *malorážka* (s. 384); výraz *malorážka* sa nezačleňuje do sústavy názvov vychádzajúcich zo základu *kaliber*. Spisovné je slovo *okamih*, nie *okamžik* (s. 316). V spojení *potrebovať pre svoj vývoj* (s. 213) by sa mala použiť skôr predložka *na*. V spojení *dať sa strhnúť k strelbe* (s. 310) patrí namiesto predložky *k* takisto základná účelová (cieľová) predložka *na*.

Pri používaní lexikálnych prostriedkov v texte sa žiada rešpektovať jemné významové rozdiely, ktoré badáme aj medzi synonymami. Napr. prídavné mená *budúci* a *nasledujúci* sú synonymá, ale v príkladoch zo s. 64 a 79 (*Jelenica dojde jelieneča až do zimy, aj keď zelenú potravu prijíma už v druhom mesiaci veku. Stará sa oň až do budúceho roka.*) treba upotrebiť prídavné meno *nasledujúci*, nie *budúci*. Sporné je aj prídavné meno *významný* v úryvku [Vrana] *Význam. Patrí medzi významnú škodlivú zver* (s. 170). Prídavné meno *významný* charakterizuje predmet kladne, preto v spojitosti so škodlivou zverou pôsobí nezvyčajne. Neutrálnejšie by tu bolo prídavné meno *dôležitý* alebo by sa mohol použiť výraz *najznámejší*, t. j.: *Patrí medzi dôležitú* (alebo *najznámejšiu*) *škodlivú zver*.

V publikácii *Poľovníctvo* treba osobitne oceniť dôkladný register slovenských názvov použitých v texte (s. 452—461), ktorý je nielen dobrým pomocníkom pri orientácii v knihe, ale aj veľmi potrebným a užitočným súpisom termínov používaných v súčasnom poľovníctve (súpis má vyše 1100 položiek). Spomenutá okolnosť vynikne, najmä ak si uvedomíme, že túto knihu schválilo Ministerstvo školstva SSR ako knižnú učebnú pomôcku pre stredné lesnícke a poľnohospodárske školy.

Publikáciu *Poľovníctvo* pokladáme napriek upozorneniam, ktoré sme tu formulovali, aj z jazykovej stránky za pozoruhodný edičný čin.

J. Kačala

SPYTOVALI STE SA

Zastupiteľský — zastupiteľný. — D. M. z Bratislavy sa sputuje: „Vo Večerníku zo 17. mája 1977 som čítal takýto odsek: *Zásoby ťažko predajného tovaru sa v r. 1977 mierne zvýšia. Z anketových odpovedí vyplynulo, že na tvorbu týchto nežadúcich zásob má vplyv nasýtenosť spotrebiteľského dopytu, módné tendencie substitúcie tovarov novými, plne zastupiteľskými druhmi.* Zdá sa mi, že prídavné meno *zastupiteľský* v spojení *plne zastupiteľskými druhmi* nie je tu na mieste. Nemalo by sa skôr povedať *zastupiteľnými druhmi*?“

Prídavné mená *zastupiteľský* a *zastupiteľný* možno pokladať za tzv. paronymá, t. j. slová podobné homonymám (homonymá sú slová zhodne svojou zvukovou stavbou, ale majúce celkom odlišný význam, napr. *lekárnička* = odbornička na prípravu liekov aj skrinka na lieky). Paronymá sú slová s veľmi podobným znením a s odlišným významom (*kontinent* — svetadiel, *kontingent* — určité množstvo povinných dodávok).

Hoci sa prídavné mená *zastupiteľský* a *zastupiteľný* odlišujú iba príponami

(-ský, -ný), ich význam a spájateľnosť s inými slovami sú rozličné. Prídavné meno *zastupiteľský* je vzťahové, odvodené od činiteľského názvu *zastupiteľ*. Niektoré takto utvorené prídavné mená nevyjadrujú vlastne vzťah k týmto činiteľským názvom, ale sú iba transformáciou, prevedením slovesa do podoby prídavného mena, napr. *budovateľský* (od *budovať*), *dodávateľský* (od *dodávať*); bežné sú spojenia *budovateľská práca*, *dodávateľský podnik*. Pri adjektíve *zastupiteľský* ide o význam „poverený zastupovaním, určený na zastupovanie, zastupujúci“, napr. *zastupiteľský úrad*, *zastupiteľský zbor*, *zastupiteľský orgán*.

Na rozdiel od prídavného mena *zastupiteľský* adjektívum *zastupiteľný* vyjadruje vlastnosť. Jeho základom je sloveso *zastúpiť*. *Zastupiteľný* značí „taký, ktorý môže byť zastúpený, nahradený, ktorého alebo ktorý možno zastúpiť, nahradiť, príp. dať sa zastúpiť“, napr. *zastupiteľné výrobky*, *zastupiteľný tovar*, z právnickej oblasti sú to termíny *zastupiteľný čin*, *zastupiteľná vec*. Prídavné meno *zastupiteľný* sa vyskytuje aj v zápornej podobe, napr. *nezastupiteľná funkcia*, *nezastupiteľný tovar* a takisto z právnickej oblasti *nezastupiteľný úkon*, *nezastupiteľná vec*. Podobne ako prídavné meno *zastupiteľný* sú utvorené aj prídavné mená *merateľný* (od *merať*), *žetateľný* (od *žetať*), *počutelný* (od *počuť*). Všetky adjektíva tohto typu majú pasívny význam. Aj vo východiskovom spojení *substitúcia tovarov inými, plne zastupiteľskými druhmi* ide o také druhy tovarov, ktoré môžu byť zastúpené, ktoré možno nahradiť inými druhmi, teda malo sa použiť spojenie *zastupiteľnými druhmi*.

Rozdiel medzi adjektívami *zastupiteľský* a *zastupiteľný* vystúpi do popredia najmä vtedy, ak ich skúsime stupňovať. Kým zbor alebo orgán môže byť iba *zastupiteľský* (ide o vzťahové prídavné meno, ktoré nemožno stupňovať), funkcia napr. matky v rodine patrí medzi *najnezastupiteľnejšie funkcie* (ide o vlastnostné prídavné meno, ktoré sa dá stupňovať).

E. RISOVÁ

Slankastý. — Bratislavský čitateľ Kultúry slova sa nás opýtal, čo usudzujeme o prídavnom mene *slankastý*. Poznačil si ho v preklade Blahoslava Hečka *Celá Frusaglia*, odkazuje na príslušné miesta v knihe a podotýka, že slovo *slankastý* v jazykových príručkách nenašiel. Nazdáva sa, že význam „trocha, máličko slaný“ treba vysloviť prídavným menom *slanastý*.

V knižke Fabia Tombariho *Celá Frusaglia*, ktorú z taliančiny preložil B. Hečko (vyšla v Slovenskom spisovateli pre Spoločnosť priateľov krásnych kníh r. 1976), prídavné meno *slankastý* čítame na troch miestach v takejto súvislosti: *Odtiaľ (z močaristého jazera) vyletovali divé kačice do Frusaglie v búrkových nociach, odtiaľ sa dvíhali na let cez slankastú clonu nad Adriatickým morom. (132) — ...tabernákulum vyniesli z kostola, ako to žiadali jansenisti, na vrchol kopca, aby ho bolo vidno z celej Adrie, ktorá ho svojím slankastým vzduchom naveky zakonzervovala budúci generáciám. (167) — Keď more burácalo a povesie sa sýtilo slankastou vlhkosťou, aj vysoké bralá a mestské hradby zapáchali rybinou. (199)*

Prídavné meno *slankastý* je odvodené od prídavného mena *slaný*. Porov-

najme si dvojicu *slaný* — *slankastý* s dvojicami prídavných mien z toho istého významového okruhu, napr.: *horký* — *horkastý*, *kyslý* — *kyslastý*, *sladký* — *sladkastý*, *trpký* — *trpkastý*. V týchto prípadoch sa odvodené prídavné meno vyjadrujúce malú mieru vlastnosti tvorí príponou *-astý*, pritom si však zaslúži pozornosť, že iba jeden z odvodzovacích základov sa končí inou spoluhláskou ako *k*: *hork-*, *sladk-*, *trpk-*; *kysl-*. Priberieme dvojice (trojice) prídavných mien označujúcich farby, napr.: *červený* — *červenkastý/červenastý*, *žltý* — *žltkastý/žltastý*, *zelený* — *zelenkastý/zelenastý*, *modrý* — *modrastý*, *čierny* — *černastý*, *sivý* — *sivkastý/sivastý*. — V tejto skupine má prípona *-astý* veľmi často rozšírený variant *-kastý*. Ba práve ten je živší, viacej frekventovaný.

V prípadoch typu *sladkastý*, *horkastý*, *trpkastý* *-k* je súčasť odvodzovacieho základu, naproti tomu v prípadoch *červenkastý*, *žltkastý*, *zelenkastý*, *sivkastý* (odvodzovací základ *červen-*, *žlt*, *siv-*) *k-* je súčasť odvodzovacej prípony. — Prečo vznikol príponový variant *-k-astý*? Vznikol napodobnením tých odvodených a podľa významu príbuzných prídavných mien, v ktorých je *k* súčasťou odvodzovacieho základu, teda napodobnením prídavných mien *sladkastý*, *horkastý*, *trpkastý*. Prítom treba brať do úvahy aj to, že odvodzovací prvok *-k* poukazuje na zdobnosť (pozri *rám-ik*, *lavič-ka*, *vrec-ko*, *sad-kať*) a tá je v úzkom vzťahu s malou mierou.

Od prídavného mena *slaný* môžeme na označenie významu „málo/trocha slený“ vytvoriť dve variantné podoby; prvú príponou *-astý*, *slanastý*, ako ju uviedol náš čitateľ, a druhú rozšírenou príponou *-kastý*, *slankastý*. Druhý variant sa v jazykovom povedomí viaže s prídavnými menami typu *sladkastý*. Zaujímavé je pritom, že vo variante *slankastý* sa badateľnejšie ako pri iných takto odvodených prídavných menách pociťuje malá miera vlastnosti vyjadrená pomocou slootovorného prvku *-k-*.

Úvahu o prídavnom mene *slankastý* uzavierame týmito zisteniami: 1. Slovník slovenského jazyka, Pravidlá slovenského pravopisu, ale ani ostatné jazykové príručky slovo *slankastý* neuvádzajú, lebo ani jedna z nich nezahŕňa všetky používané a možné slová spisovnej slovenčiny. — 2. Podľa daného slootovorného modelu (časti príd. mien vyjadrujúcich malú mieru vlastnosti) treba ako spisovné hodnotiť obidva varianty: *slanastý* aj *slankastý*. Vzťahy *slankastý* — *sladkastý*, *slankastý* — *červenkastý* nás oprávňujú predpokladať, že variant *slankastý* bude živší, a teda častejšie používaný. — 3. Keď si prekladateľ Blahoslav Hečko z dvojice možných variantov *slanastý/ slankastý* zvolil druhý variant, vyberal správne.

Zopakujeme príslušné spojenia z prekladu: *slankastá clona* (nad Adriatickým morom), *slankastý vzduch*, *slankastá vlhkosť*.

Poznámka: So zreteľom na zacielenie otázky nechali sme tu bokom iné druhy prídavných mien vyjadrujúcich malú mieru vlastnosti.

G. Horák

NAPÍSAĽI STE NÁM

Výslovnosť a skloňovanie názvu Sevilla v spisovnej slovenčine

1. V príspevku *O výslovnosti zdvojeného ll v španielčine* (Kultúra slova, 11, 1977, s. 215—216) sa L. Trup dotýka otázky výslovnosti a skloňovania názvu *Sevilla*. K autorovmu výkladu chcem pripojiť nasledujúce poznámky, resp. vysvetlenia.

2. O výslovnosti a skloňovaní názvu *Sevilla* v spisovnej slovenčine som už písal v príspevku *Poznámka k názvom Manila a Sevilla* (Kultúra slova, 10, 1976, s. 216—217), ktorý L. Trup cituje, ale pri výklade neberie vlastne do úvahy. Všimnime si znovu údaj o výslovnosti názvu *Sevilla* v Slovníku slovenského jazyka, ktorý L. Trup spomína, ale podľa mojej mienky nechápe ho správne. Pri zázname výslovnosti názvu *Sevilla* ako *seviľa* sú skratky *šp. vysl.* Tie jednoznačne hovoria o výslovnosti názvu *Sevilla* v španielčine, nie však v slovenčine. V španielčine je pravopisná podoba *Sevilla* a výslovnostná podoba *seviľa* (v španielčine sa písané *ll* vyslovuje ako *l*). V spisovnej slovenčine tiež používame pravopisnú podobu *Sevilla* (tú sme v nezmenenej podobe prevzali zo španielčiny), nepoužívame však výslovnostnú podobu *seviľa*, ako je to v španielčine, ale *sevilla* alebo *seviľa* [zjednodušením *ll* na *l*]. V spisovnej slovenčine zvíťazila výslovnosť podľa pravopisnej podoby. Prehľadne možno pravopis a výslovnosť názvu *Sevilla* v španielčine a slovenčine zachytiť takto:

	španielčina	slovenčina
pravopis	Sevilla	Sevilla
výslovnosť	seviľa	sevilla/seviľa

Ako vidieť, treba pri výslovnosti dobre rozlišovať stav v španielčine a stav v slovenčine.

3. V zhode s pravopisom a výslovnosťou názvu *Sevilla* v spisovnej slovenčine sa názov *Sevilla* v spisovnej slovenčine skloňuje podľa vzoru *žena*, nie podľa vzoru *ulica*: gen. sg. *Sevilly* [porov. názov *Barbier so Sevilly*], nie *Seville*, dat. a lok. sg. *Seville*, nie *Sevilli* atď.

L. Dvonč

ONZAM: Výbor Sekcie pre vedeckú a odbornú literatúru Slovenského literárneho fondu udelil Jánovi Kačalovi prámiu za spoločensky angažovaný článok publikovaný v časopise Kultúra slova v prvom polroku 1977. Ide o článok Kultivovanie spisovného jazyka [KS, 11, 1977, s. 129—135].

Redakcia

OBSAH 11. ROČNIKA

Bagin, A.: Dobroslav Chrobák (1907—1951)	225
Janko Kráľ (1822—1876)	33
Dvonč, L.: K názvom typu <i>Nitriansko</i> a <i>Nitrianska</i>	265
Priezviská typu <i>Czerny</i> v spisovnej slovenčine	106
Skloňovanie cudzích rodných mien a priezvisk na <i>-e</i>	298
Skloňovanie mužských priezvisk na <i>-o</i> v spisovnej slovenčine	45
Dvončová, J.: O rečovej výchove v predškolskom veku	295
Galata, J.: Najnovšie archaizmy	75
Habovštiak, A.: O názvoch vzdušného víru v slovenských nárečiach	78
Habovštiaková, K.: Jazyková kultúra a dejiny jazyka	291
Horák, G.: Z reči Jána Jonáša	202
Zábery zo Šikulových Majstrov	257
Horecký, J.: Desať rokov rubriky Slovenčina na každý deň	110
Desať rokov rubriky Slovenčina naša	17
Dvadsaťpäť rokov poradne Čs. rozhlasu	236
O prekladaní terminológie	136
Vzťah jazykovednej terminológie k terminológii iných vedných odborov	321
Horváth, Š.: Tvorenie termínov typu <i>praxeológia</i> a <i>kineziológia</i>	302
Kačala, J.: Kultivovanie spisovného jazyka	129
Kultúra slova na začiatku druhého desaťročia	3
Šesťdesiat rokov od Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie	289
Kočiš, F.: Jazyková norma	65
O preklade textov z politickej ekonómie	144
Košecká, J.: Internacionalizmy v terminológii Železničnej dopravy	148
Majtán, M.: Slovná zásoba z okruhu získavania kultúrnej pôdy v slovenských terénnych názvoch	156—162 348—351
Masár, I.: O definícii termínu v terminologickom slovníku	329
O filozofickej terminológii	136
Mlacek, J.: Frazéológia v próze Dobroslava Chrobáka	230
Ondruš, Š.: Slovenská <i>čipka</i> a česká <i>krajka</i>	239
Slovenské nárečové slová <i>bosrman</i> a <i>grman</i>	12
Slovenské <i>škúliť</i> a české <i>šilhat</i>	206
Slovenské <i>tarbák</i> a české <i>fulpas</i>	273
Oravec, J.: Datív ako druhý predmet	71
Datív pri adjektívach	197
Datívne väzby	8
Konkurencia akuzatívnych a datívnych väzieb	335
Slová s výlučným datívnym predmetom	101
Považaj, M.: Jazyková kultúra v dabovaných filmoch	270
Puci, J.: Tvorenie jazykovedných termínov pomocou poloafixov	325
Sabol, F.: O zdanlivom priebehu deja	112
Sabol, J.: Báseň ako pieseň	39
Krátke samohlásky, dlhé samohlásky a dvojhásky v spisovnej slovenčine	97

Kvantita a rytmický zákon v slovenčine	193
O rytme jazykového prejavu	5
Skladaná, J.: Slová prevzaté z latinčiny a internacionalizmy	154
Slovenské entomologické názvoslovie IV	163
Tvrdoň, E.: Štefan Krčméry a slovenčina	341
Vaško, J.: Básnické poslanstvo Janka Kráfa	35
Dobroslav Chrobák a slovenčina	227
Základné názvy z fyziky	352

DISKUSIE

Peciar, Š.: Ako pomenovať dieťa narodené v Prahe?	307
---	-----

ROZLIČNOSTI

Banka — Baňanská ulica? (K. Palkovič) 81 — Bezozvyšková, či bezzvyšková dieťa? E. Smiešková) 174 — Bidovce — pred Bidovcami (O. Sabolová) 212 — Bratia Svojanovskovci (J. Jacko) 22 — Deň pamiatky na zomretých (M. Považaj) 23 — Hrdánstvo a hrdopýcha (G. Horák) 213 — Ján Novák i Novák Ján? (L. Bartko) 119 — Kade ľahšie — kadeľahšie (M. Marsinová) 311 — Letnina (J. Ružička) 83 — Medeo — na Medeu (J. Sabol) 244 — Mikrorajón, mikroobvod (M. Masárová) 246 — Môžu byť výsledky úspešné alebo úspešnejšie? (J. Horecký) 356 — Názvy typu <i>Norfolk</i> — <i>norfolkský</i> (K. Palkovič) 175 — O nových slovách <i>stratár</i> , <i>závlahár</i> a <i>majetkár</i> (J. Jacko) 121 — O výslovnosti zdvojeného <i>ll</i> v španielčine (L. Trup) 215 — Ostať späť (K. Palkovič) 279 — Panenkovou strelou odletela nervozita? (Š. Peciar) 19 — Pentáda (J. Jacko) 357 — Pieniny — (do) Pienín, nie (do) Pienín (J. Jacko) 177 — Podstatné mená s predponou <i>pre-</i> a <i>prie-</i> (K. Palkovič) 308 — Pravnuk, právnučka, právnučka (J. Mlacek) 278 — Prídavný, smerodajný (I. Masár) 53 — Profesie v inzerátoch (J. Jacko) 83 — Slová typu <i>prolegomena</i> (K. Palkovič) 116 — Tempo (nie tempá) rozvoja (I. Masár) 245 — V Petre alebo v Petri? (K. Palkovič) 211 — Vedoveda — scientológia (E. RISOVÁ) 248 — Vlastnonožne (M. Považaj) 357 — Z jazyka Včielky (V. Betáková) 21 — Zámenné zložky typu <i>naň</i> , <i>naňho</i> a iné tvary osobných zámen (K. Palkovič) 49 — Zástava srdca? (V. Betáková) 173 — Zhorieť do tla — ľahnúť popolom (E. Smiešková) 310	
---	--

SPRÁVY A POSUDKY

Astronómia s jazykovými chybami. L. Dvonč	186
Dobrá populárna knižka o hviezdach. M. Považaj	252
Dobry prekladový slovník. Š. Michalus	56
Dobry úvod do štúdia športových hier. I. Masár	250
Druhé vydanie dobrej štylistiky. J. Horecký	316
XXII. Hviezdoslavov Kubín. L. Bartko	87
Jubilejné Chalupkovo Brezno. J. Findra	314
Kapitoly o slovenčine. M. Pisárčiková	217
Kniha o Latinskej Amerike. J. Kačala	220

Konferencia o Jankovi Franciscim. G. Horák	313
Medzinárodné kolokvium o jazykovej kultúre v Libliciach J. Bosák	25
Metodická príručka o vyučovaní slohu. E. Bajžíková	93
Nedobry preklad dobrej knihy J. Ružička	183
O jazyku na seminári pre prekladateľov poľskej literatúry. L. Dvonč	280
O jazyku učebnice pre osobitné školy. E. RISOVÁ	180
O štruktúre textu. S. Ondrejovič	91
Poznámky k jazykovej stránke knihy Chryzantémy. F. Kočiš	281
Praktický poľovník. J. Ružička	125
Seminár o preklade vedeckých a odborných textov. I. Masár	179
Seminár prekladateľov. G. Horák	123
Slovensko-slovenský slovník. Š. Michalus	89
Slovenský preklad Poľovníctva. J. Kačala	359
Sympatická terminologická pomôcka. I. Masár	184
Vydarená beseda. E. RISOVÁ	124
Vynikajúci zborník statí o Jankovi Kráľovi. J. Ružička	358
Vzácná kniha o slovenčine. J. Ružička	316
Zaujímavá lexikografická príručka. M. Figmíková — K. Sekvent	59

SPYTOVALI STE SA

Dogmatistický? (*I. Masár*) 95 — Dostať skúšku za dva, za tri (*M. Písárčiková*) 283 — Drôtovňa — drôtovňový (*I. Masár*) 31 — Harfista — harfenista (*V. Betáková*) 190 — Chile — Chilan? (*K. Palkovič*) 192 — Kutil — zomáci majster (*V. Betáková*) 284 — Muflónia zver — (medzi) muflónou zverou (*J. Jacko*) 285 — Nainštalovať — nainštalovanie (*I. Masár*) 223 — Neapol, 6. p. v Neapole alebo v Neapoli? (*K. Palkovič*) 30 — Neutrál, na neutráli, či v neutráli? (*I. Masár*) 283 — Obláčacie obrázky — oblačanky (*E. RISOVÁ*) 63 — Pavčina Lehota (*M. Majtán*) 127 — Pontón — pontonár, nie pontonier (*J. Jacko*) 223 — Riaditká, riadidlá, kormidlo (*M. Považaj*) 190 — Slankastý (*G. Horák*) 363 — Snehuľko Zlatúlik (*G. Horák*) 317 — Štatisticky významný, či štatisticky významový? (*M. Považaj*) 63 — Terciárna — terciálna sféra? (*E. RISOVÁ*) 94 — Újest, újedza (*E. Bajžíková*) 62 — Úmorie (*J. Ružička*) 191 — Upieť do zlata (*E. Smiešková*) 31 — V súvislosti s dačím, nie v súvislosti dačoho (*M. Marsinová*) 320 — VUKOV, vo VUKOV-e (*M. Urbančok*) 255 — Vysokohlinitý (*E. RISOVÁ*) 318 — Zastupiteľský — zastupiteľný (*E. RISOVÁ*) 362 — Záujemci — záujemcovia? (*V. Betáková*) 128 — Životnostná skúška (*J. Ružička*) 189

NAPÍSA LI STE NÁM

Anglické slová v slovenčine. J. Fekete	286
Moskva, moskovský, Moskovčan (nie moskovanský, Moskovan). V. Uhlár	256
Výslovnosť a skloňovanie názvu <i>Sevilla</i> v spisovnej slovenčine. L. Dvonč	365

Kurzívou sú vytlačené slová, spojenia slov, tvary slov, termíny, väzby, ktoré nevyhovujú kritériu spisovnosti. České slová uvádzame preto, že na mieste ich výskytu sú slovenské ekvivalenty.

- a posteriori 141
 a priori 141
 abdikácia 15
 abeceda 324
 abiturient 60
 absolútne 140
 absolútno 140
 abstraktné 140
 acínus 166
 acta [lat.] 117
 ad hoc 155
 adekvátny 140, adekvátnosť 141
 aditívny 140, aditívnosť 141
 adjektíváliá 118
 adverbiá 118
 agitácia 151
 ahistorický 304
 akcesórny 53
 akrozóm 167
 akt, 1. p. m. č. akty i aktá 117
 aktivácia 138
 albín, 1. p. mn. č. albíni [živ.], albíny [neživ]. 360
 alergia 305
 alergiológia 305
 Allende (výsl.) 216
 aloa, 7. p. j. č. aloou 245
 alofón 327, 328
 alológ 326, 328
 alometabólia 174
 alomorfa 328
 Alžír, 6. p. v Alžíri 211
 amalgamácia 324
 amen 198
 amplitúda, a. výchylky, a. rýchlosti 353, a. zrýchlenia 354
 anachronizmus 304
 analekta 117
 analfabetizmus 304
 analogen 143
 analýza 139
 anarchizmus, anarchistický 95
 Androméda [nie *Andromeda*] 253
 anestézia [nie *anestéza*] 304—305
 anesteziológia [nie *anestezológia*] 304—305
 anomália 118
 antecedent 139
 antikvariát 61
 antitrustový 221
 aparát, prídavný a. 55, fotografický a., premietací a., telefonický a. 85
 aparátnik 84, 85
apcibildre 63
 apeiron 143
 Apeniny, 2. p. Apenín 178
 aplauz 61
 apolitický 304, apolitickosť [nie *apolitičnosť*] 147
 apologetický 148
 apolýza 170
 ár 76
 aranžér 61
 archifonéma 327
 archilexéma 327
 archimetabólia 171
 arkebúza 220
 artróza 305
asák [slang.] 283
 asfaltér 86
 ašpirant, vedecký a. 61
 ateliér 60
 ateroid 324
 atmosféra 76
 atomárny 143
 átrium, spirákulové á. 168
 auto 153
 autobus 153
 autokar 86
 autoregulácia 327
 avitaminóza 305
 avizovať, a. dačo dakomu 72